T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İBN DOKMAK'IN HAYATI VE "NAZMÜ'L-CÜMÂN FÎ TABAKÂTİ ASHABİ İMÂMINA EN-NU'MAN" İSİMLİ ESERİNİN TAHLÎL VE TAHKÎKİ

Doktora Tezi

SAMIR FATTAH ABBAS

İstanbul, 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İBN DOKMAK'IN HAYATI VE "NAZMÜ'L-CÜMÂN FÎ TABAKÂTİ ASHABİ İMÂMINA EN-NU'MAN" İSİMLİ ESERİNİN TAHLÎL VE TAHKÎKİ

Doktora Tezi

SAMIR FATTAH ABBAS

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Osman AYDINLI

İstanbul, 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi SAMİR F. ABBAS'nın İBN DOKMAK'IN HAYATI VE "NAZMÜ'L-CÜMAN Fİ TABAKÂTİ ASHABİ İMÂMINA EN-NU'MAN" İSİMLİ ESERİNİN TAHLİL TAHKİKİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 21.10.2016 tarih ve 2016-38/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 26./10./2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. OSMAN AYDINLI	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. VECDİ AKYÜZ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. GÜLGÜN UYAR	
4.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. NURETTİN GEMİCİ	
5.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. İSMAİL YİĞİT (olumsuz)	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Samir Fatta Abbas

Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Programı : İslam Tarihi

Tez Danışmanı :Yrd. Doç. Dr. Osman Aydınlı

Tez Türü ve Tarihi : Doktora – 2016

Anahtar Kelimeler : İbn Dokmâk, Tabakat, Memlükler, Hanefî Alimleri, Nazmü'l-Cümân, Tahkik.

ÖZET

Tabakat kitapları İslam tarihi alanında çok önemli bir yere sahiptir. Memlükler döneminde yaşamış olan Sârimuddîn İbrahim b. Aydemir el-Alâî el-Kâhirî el-Hanefî İbn Dokmâk'ın *Nazmü'l-Cümân* adlı eseri Hanefi mezhebi uleması hakkında yazılmış ve gün yüzüne çıkmamış ender bir eserdir. Tezimizde bu değerli eser tahkik edilip incelenmiştir. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, tabakat kitaplarının içeriği, hanefî tabakat eserleri ve İbni Dokmâk'ın hakimiyetleri döneminde yaşadığı Memâlik-i Bahriyye (648-784/1250-1382) ve Memâlik-i Çerkeziyye (784-923/1382-1517) devletlerinin siyasi ve kültürel yapıları incelenmiştir. Ayrıca İbn Dokmâk açısından da söz konusu siyasi dönemler anlatılmıştır. Bu dönemin gerek siyasi gerekse sosyal, iktisadi ve kültürel yönlerinin aydınlatılması İbn Dokmâk'ın doğru anlaşılması için hayati öneme sahiptir. Zira bu dönemde Kahire ilmi anlamda altın çağını yaşamış ilim adamlarının uğrak yeri haline gelmiştir. Eserin birinci bölümünde İbn Dokmâk'ın hayatı, ilmi şahsiyeti ve tahkik ettiğimiz eseri *Nazmü'l-Cümân* ve eserin yazma nüshaları hakkında bilgiler verilmiş ve bu eserin tahkikinde izlenen metod üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise İbn Dokmâk'ın yazma halinde 3 cilt olan "*Nazmü'l-cümân fî tabakâti ashâbı imâmına en-Nu'man*" isimli eserinin tahlil ve tahkiki yapılmıştır.

İbn Dokmâk kitabının ilk cildini Ebû Hanife'nin hayatına ayırmış bu hususta ulaştığı tüm malumatı kitabına almıştır. Kitap bu yönüyle Ebû Hanife'nin menakıbı hakkında yazılmış en hacimli eserdir. Kitabın son bölümünde Ebû Hanife hakkında yapılan eleştirilere cevap vermiş ve cevap veren âlimlerin görüşlerini zikretmiştir. Nakletmiş olduğu cevaplardan bazıları sert ifadeleri muhtevidir, bununla birlikte Hanefi âlimlerinin müstakil olarak diğer mezhepleri tenkit ettiği bir kitap yoktur. Bu hususta onların yaptıkları, mezhep imamı olan Ebû Hanife hazretlerine yapılan tenkitlere ve iftiralara cevap vermek olmuştur.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Samır Fatta Abbas

Field : Islamic History and Arts

Programme : Islamic History

Supervisor : Asst. Assoc. Dr. Osman Aydınlı

Degree Awarded and Date : Doctorate – 2016

Keywords : Ibn Doqmaq, Tabakat, Memluks, Hanafi scholars, Nudhum Al-Joman (Biographies of men in the Hanafi school),

ABSTRACT

Tabaqat (Layers) books have a very important place in Islamic history. The work of Sarimuddin İbrahim b. Aydemir el-Alai el-Kahiri el-Hanefi ibn Doqmaq titled NudhumAl_Joman is a rare work that didn't come to the light and was written about hanafiyyah madhhab pundits. In our thesis, this valuable work was examined and investigated.. The work consists of three sections including introduction and two more parts. Subject of the thesis, contents of tabaqat books, hanafiyyah tabaqat books and political and cultural structures of Memalik-i Bahriyya (648-784/1250-1382) and Memalik-i Cherkesiyya (784-923/1382-1517) states which Ibn Doqmaq has lived within their ruling era were examined in the introduction section. Furthermore, the said political periods was also

described from the viewpoint of Ibn Doqmaq. It is crucial to clarify both political and social, economic and cultural aspects of this era for understanding Ibn Doqmaq correctly. Because cairo scholarship had its golden era in this period and it became a beaten track for scholars. In the first part of the work, some information was given about the life of Ibn Doqmaq, his personality as a scholar and Nudhum Al_Joman, his work which we are examined and hand-written copies of the work and dwelled on the method followed in the examination of this work. In the second part, analysis and review of the work of Ibn Doqmaq called " *Nudhum Al_Joman fi tabaqati ashabi imamına en-Nu'man*" was made.

Ibn Doqmaq reserved the first volume of his book to the life of Ebu Hanife and he took all information in his book that he could have reached in this regard. The book is the most comprehensive work that was written on the anecdotes of the Ebu Hanife from this aspect. In the last chapter of the book, a response was given to the criticisms made on Ebu Hanife and mentioned the views of the respondent scholars. Some of the responses that it quoted contains the most harsh statements, nevertheless, there is no such book which the hanafiyyah scholars criticized other madhhabs in it individually. What they did in this respect was to respond to the criticisms and slanders made to Abu Hanifa, his nibs who is the imam of the madhhab.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....II
ABSTRACT..... III
İÇİNDEKİLER..... V
ÖNSÖZ.....VII
KISALTMALAR..... VIII
GİRİŞ..... 1
A.TEZİN KONUSU VE AMACI..... 1
B. TEZİN İÇERİĞİ..... 1
C. TABAKÂT KİTAPLARI 2
1. TABAKAT KAVRAMI..... 2
2. TABAKÂT KİTAPLARININ İNCELENMESİNİN ÖNEMİ..... 4
3. HANEFİ MEZHEBİNDE YAZILMIŞ TABAKÂT KİTAPLARI..... 5
D- İBNİ DOKMAKIN YAŞADIĞI DÖNEM.....9

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN DOKMÂK'IN HAYATI VE *NAZMÜ'L-CÜMÂN* ADLI ESERİ

I. İBN DOKMÂK'IN HAYATI 15
A. İSMİ, KÜNYESİ VE SOYU 15
B. DOĞUMU, GENÇLİĞİ VE YETİŞMESİ..... 16
C. VEFATI..... 16
II. İBN DOKMÂK'IN İLMÎ HAYATI 18
A. HOCALARI VE VÂKIF OLDUĞU İLİMLER: 18
B. ÖĞRENCİLERİ VE KENDİSİNDEN RİVAYETTE BULUNANLAR..... 20
C. DİĞER ALİMLER ARASINDAKİ YERİ VE ALİMLERİN ONUN HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ..... 20
D. ESERLERİ..... 21
III. İBN DOKMÂK'IN *NAZMÜ'L-CÜMÂN* ADLI ESERi VE ESERİN TAHKİKİNDE İZLENİLEN METOT
A. KİTABIN MÜELLİFE NİSPETİ 22
B. KİTABI TELİF ETME SEBEBİ..... 24
C. MÜELLİFİN KİTAPTA TAKİP ETTİĞİ METOT..... 25

IV. ESERİN YAZMA NÜSHALARININ İNCELENMESİ
A. TAHKİKTE İZLENİLEN METOT 26
B. NÜSHALARIN TANITILMASI 27
C.EL YAZMASI ESERLERDEN ÖRNEKLER 30
SONUÇ 42
KAYNAKÇA 43

İKİNCİ BÖLÜM

"*NAZMÜ'L-CÜMÂN FÎ TABAKÂTİ ASHABI İMÂMINA EN-NU'MAN*" İSİMLİ ESERİNİN TAHLÎL VE TAHKÎKİ

ÖNSÖZ

Müslümanlar ilk dönemlerden itibaren tarih ilmine en ileri derecede önem vermişler; bu minvalden olmak üzere her bir asırda o dönemin önemli olaylarını ihtiva eden kitaplar kaleme almışlardır. Nitekim 15 asır boyunca farklı zamanlarda yazılmış ve şu an elimizde mütedavil bulunan tarih kitapları bunun en önemli ispatıdır.

Hanefi âlimlerinin biyografilerine olan ilgim 2002 yılında Yüksek Lisans tezi olarak çalıştığım Hicri XI. asır müelliflerinden Ebu'l-Kâsım b. Abdulâlim el-Kurbetî'nin "*Kalâid ve Ukûdi'd-dürer fî menâkibi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*" adlı kitabına dayanmaktadır. Kitapta doğudan ve batıdan pek çok Hanefî fakihinin ismi bulunmaktadır. Bu kitap vesilesiyle kültür mirasımıza ait yazma eserleri tahkik işi ile ilgili bir tecrübe edindiğim gibi Hanefi fakihlerini tanıma imkânı da buldum. Bu ilgi ve tecrübenin bir devamı olarak "*Nazmü'l-cümân fî tabakâti eshâbı imâmına en-Nu'mân*" adlı kitap ile karşılaştım. Kitap üç cilt olup müellifi İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir b. Dokmâk'tır. İbn Dokmâk genel anlamıyla İslam tarihçilerinin önemli simalarından biri olup özelde Mısır tarihçiliği (750-809 / 1349-1407 tarihleri arası) ile meşhur olmuştur. Onun *Nazmü'l-cümân* isimli eseri üzerinde her hangi bir çalışma yapılmamış olup hala kütüphane raflarında yazma halinde bulunmaktadır. İşte bu çalışma, İbn Dokmâk'ın hayatı ve söz konusu kitabının tahkikini yaparak ilim ehlinin istifadesine sunmayı hedeflemektedir.

Tez çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen ve değerli rehberliği ile tezime önemli katkılar sağlayan çok kıymetli tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Osman Aydınlı hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme jürimde bulunan ve karşılaştığım zorluklara karşı beni cesaretlendiren ve yönlendiren Prof. Dr. Vecdi Akyüz ve Doç. Dr. Gülgün Uyar hocalarıma da müteşekkirim. Yine maddi manevi her türlü destekte bulunan bütün hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme çok teşekkür ederim.

SAMIR FATTAH ABBAS

İstanbul 2016

KISALTMALAR

b.t. : Baskı Tarihi

b.y. : Basım Yeri

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

m. : Miladi

trc. : Tercüme eden

t.y. : Tarih Yok.

y.y. : Yayın Yeri Yok

ر: Rakam

(ت): Turhan Sultan Nüshası Birinci Cilt

(ع): Atıf Efendi Nüshası Birinci Cilt

(أ): Topkapı Sarayı III. Ahmet Bölümü Nüshası İkinci Cilt

(س): Serez Nüshası İkinci Cilt

(ب): Berlin Kütüphanesi Nüshası Üçüncü Cilt

(م): Münih Kütüphanesi Nüshası Üçüncü Cilt

GİRİŞ

A. TEZİN KONUSU VE AMACI

Tezin konusu Memlükler döneminde yaşamış olan Sârimuddîn İbrahim b. Aydemir el-Alâî el-Kâhirî el-Hanefî İbn Dokmâk'ın hayatı ve *Nazmü'l-cümân fî tabakâti eshâbı imâmına en-Nu'mân* adlı eserinin tahkik ve incelemesidir.

Nazmü'l-cümân'ın çalışma konusu edilerek tahkik edilmesinin amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

Geçmiş âlimlerimizin yazmış oldukları ve bizlere bıraktıkları eserler geçmişi günümüze bağlamak adına çok önemli bir işlev görmektedir. Bu da söz konusu kitapların özel çalışma konusu edilerek gün yüzüne çıkartılmasını gerekli kılmıştır.

Tezimize konu olan kitap, pek çok Hanefi âliminin hayatı ve ilim alanında yaptıkları hizmetler ve ortaya koydukları eserler bağlamında biyografilerini ihtiva etmektedir.

İbn Dokmâk, kitabında biyografilerini zikrettiği fakihleri sadece belli bir zaman ve coğrafya ile sınırlı tutmamış, Hanefî mezhebini, büyük imam Ebu Hanife tarafından tesis edilmesinden itibaren hem zaman hem de mekan açısından şümullü bir şekilde ele almıştır. Zaten *Nazmü'l-cümân*'ı diğer biyografi kitaplarından ayıran özellik de budur,

Bu kitap sayesinde ilim dünyası diğer kitaplarda bulamayacakları Hanefi mezhebi fakihlerinin bir çoğunun biyografilerini geniş ölçüde bu eserde bulacaklardır. Yine bu çalışma ile yazma halindeki bu mümtaz eser, kütüphane raflarındaki esaretinden kurtulmuş ve ilgililerin hizmetine sunulmuş olacaktır.

B. TEZİN İÇERİĞİ

Çalışmamız bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, tabakat kitaplarının içeriği, hanefî tabakat eserleri ve İbni Dokmâk'ın, hakimiyetleri döneminde yaşadığı Memâlik-i Bahriyye (648-784/1250-1382) ve Memâlik-i Çerkeziyye (784-923/1382-1517) devletlerinin siyasi ve kültürel yapıları incelenecektir. Ayrıca İbn Dokmâk açısından da söz konusu siyasi dönemler ele alınacaktır. Çünkü İbn Dokmâk hayatının büyük bir bölümünü Kahire'de geçirmiş, burada doğmuş ve hem Memâlik-i Bahriyye, hem de Memâlik-i Çerkeziyye dönemlerini yaşamıştır. Bu dönemin gerek siyasi gerekse sosyal, iktisadi ve kültürel yönlerinin aydınlatılması İbn Dokmâk'ın doğru anlaşılması için hayatî öneme sahiptir. Zira bu dönemde Kahire ilmi anlamda altın çağını yaşamış, ilim adamlarının uğrak yeri haline gelmiştir. Çalışmamız daha çok bir tabakat eserinin tahlil ve

tahkiki olunca bu bölümde genel itibarıyla tabakat kitapları ve bu kitapların ehemmiyeti ortaya konulacak, ardından "tabakat" kelimesinin ne anlama geldiği lügat ve ıstılahi olarak açıklanacak, tabakat kitaplarını inceleme konusu yapmanın önemi ve faydaları izah edilecek ve kronolojik olarak da Hanefî mezhebinde yazılmış tabakat kitaplarına değinilecektir.

Birinci bölümü dört kısımda ele alacağız. Birinci kısımda kitabın müellifi İbn Dokmâk'ın ismi, künyesi, doğumu, gençliği, evlilikleri, çocukları ve üstlendiği görevler ile ilim uğrunda çektiği sıkıntılar ve vefatını içeren hayatı ele alınacaktır. İkinci kısımda ise İbn Dokmâk'ın ilmi hayatı genel hatlarıyla ortaya konulacaktır. Bu bağlamda hocaları ve onunla ilgili daha önce yapılan çalışmalarda göz ardı edilen talebeleri zikredilecektir. Yine bu kısımda ilimde edindiği mümtaz yer ile alimlerin onun hakkındaki görüşleri ve ilim adına ortaya koyduğu eserlere değinilecektir. Üçüncü kısımda İbn Dokmâk'ın tez konumuz olan kitabının tanıtımı yapılacaktır. Bu bağlamda kitabın İbn Dokmâk'a nispeti, kitabı yazma sebebi ve müellifin kitabı telifinde izlediği metot ortaya konulacaktır. Dördüncü kısımda ise bu yazma eserin elimizde bulunan nüshaları tanıtılacaktır. Bu bağlamda da tahkikte izlediğimiz metot, müellif nüshası ile diğer nüshaların karşılaştırılması ve nüshaları temin ettiğimiz kütüphaneler hakkında bilgi verilecektir.

Tezimizin ikinci ve son bölümünde ise İbn Dokmâk'ın *Nazmü'l-cümân fî tabakâti eshâbı imâmına en-Nu'mân* eserinin tahkikli metni ortaya konulacaktır. Sonrasında tahkikte kendisinden istifade edilen kaynakların yazılması ve çalışma sonucunda ulaşılan sonuçların ifade edilmesiyle çalışma tamamlanacaktır.

C. TABAKÂT KİTAPLARI

1. TABAKAT KAVRAMI

a. Sözlük Anlamı

Tabakât kelimesi "tabakatun" kelimesinin çoğulu olup şu anlamlara gelmektedir:

Bir şeyi örtmek anlamına gelen "gıtâ" manasındadır: Bu manayı ifade etmek için Arapça'da "etbaka'ş-şey" denilir ve bununla "Bir şeyin üzerini başka bir şeyle örttü ve kapattı" anlamı kastedilir.[1]

Bir şeyin başka bir şeyle uyum içinde olması (tevâfuk): semantik olarak kelimenin bu sözlük anlamıyla terim anlamı arasındaki ilişki, bir cemaat ya da grubun kendileri ile benzer

[1] Cevherî, *Sıhâh*, IV, 1511-1512; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, X, 209.

özelliklere sahip diğer bir grup ile uyum içinde olması ve benzeşmesi şeklinde tasvir edilebilir[2].

Mertebe ve konum/derece: Cevherî "tabakâtu'n-nâs" terkibini "insanların kendi aralarındaki mertebe ve dereceleri" şeklinde izah etmiş ve Arapların bu manayı ifade etmek için "insanlar tabaka, mertebe ve derece derecedir" dediklerini nakletmiştir.[3]

Bir şeyi onunla örtüşen ve mutabık başka bir şeyin hizasına koymak: Bu manayı ifade etmek için "tetâbaka'ş-şeyân" denilir.[4]

Hal anlamına gelir: İnsanların içinde bulundukları hali ifade etmek için de bu kelime kullanılmaktadır. Halîl b. Ahmed kelimenin bu anlamıyla ilgili olarak "filan dünyanın farklı farklı halleri ile hallenmiş" anlamına gelecek şekilde kelimeyi bu siyakta kullanmıştır. "Kıyamet gününde halden hale gireceksiniz"[5] ayetindeki "tabakan an tabak" kelimesi bu manayı ifade etmektedir.

İnsanın omurgasından her bir kemik anlamında (fıkra فقرة) bu kelime kullanılmaktadır.

b. Terim Anlamı

Tabakat kelimesi terim manasıyla sınıf, derece ve dönem ayrımı yapılmadığı halde muhtevaları alfabetik düzenlenen bazı biyografi eserlerine tabakat adının verilmesi, müelliflerin eserlerine aldıkları kişileri bağımsız birer sınıf ve kategori oluşturacak derecede önemli kişiler olduğunu kabul etmesi veya tabakat kavramının zamanla asıl anlamını yitirerek toplu biyografilerin yer aldığı kitapları ifade eden bir terim haline gelmesinden kaynaklanmıştır.[6] Sahâbe, tâbiîn, muhaddis ve fakihlerin tabakaları bu alanda tabakat kitaplarına konu edinmiş özel kategoriye dahil olan sınıflardandır. Bu anlamla paralel olarak çeşitli ilim alanlarında tabakat kelimesi terim olarak şöyle tarif edilmiştir:

Dilcilere göre: Dilciler tabakat kelimesini birkaç şekilde tarif etmişlerdir.

a. Yaş, dönem, hal, derece ve mertebe bakımından birbirine benzer gruptaki insanlar için kullanılan bir tabirdir.

b. Birbirini takip eden nesiller anlamındadır: Bu baptan olarak "sahabe nesli ve tâbiûn nesli" tabirleri kullanılır. Ya da büyük tâbiunlar, küçük tâbiunlar… terkibini ifade etmek için bu kelime kullanılır. [7]

---

[2] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, X, 209.
[3] Râzî, *Muhtâru's-sıhâh*, I, 328.
[4] Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, X, 211.
[5] İnşikâk, 84/19.
[6] İsmail Durmuş, "Tabakat", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 288.
[7] *el-Mucemu'l-Vasît*, II, 550.

Hadiscilere göre: Hadis alimleri tabakat kelimesini terim olarak muayyen yaşta, ya da aynı hocalara talebelik yapmış kişileri ifade etmek için kullanmışlardır. Ravi tabakaları ilmi derken "yaş, ya da isnatta benzerlik ifade eden şahısların biyografilerini kastetmişlerdir[8].

Tarihçilere göre ise birkaç manada kullanılmaktadır.

a. Kronolojik olarak vefat tarihleri esas alınarak muayyen sınıflara dahil olan kişiler,

b. D. Muhyî Hilal es-Serhân - Zeynüddîn Hamûdî'nin de işaret ettiği üzere her biri muayyen mertebede olan kişilerin oluşturduğu cemaati ifade etmek için kullanılır.[9]

2. TABAKÂT KİTAPLARININ İNCELENMESİNİN ÖNEMİ

Benzer özelliklere sahip olan insanları muayyen tabakalar şeklinde tasnif etmek, Rozenthal'ın da dediği gibi müslümanlara ait bir telif türüdür.[10] Tabakat kitapları tarih ilminin bir cüz'üdür. Müslümanların sahabe-tâbiîn ayrımını dikkate alarak dahili etkenlerle oluşturdukları bir tür olup, dış etkenlerin bu hususta bir etkisi yoktur. Cerh ve taʿdîl ilmi ile paralel olarak ikinci asrın başlarında gelişmiştir. Tabakat ilminin yaygınlaşması hususunda "*Ümmetimin en hayırlısı benim asrımda yaşayan sonra onları takip eden ve sonra da onları takip edenleri takip edenlerdir*" hadisi etkin bir rol oynamıştır.[11]

Tabakat mefhumu İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965) kitaplarında açık bir şekilde kendisini göstermektedir. İbn Hibbân *Sikât* ve *Meşâhiru ulemâi'l-emsâr* adlı kitaplarında ravileri; sahabe, tâbiîn ve tebei tâbiîn şeklinde üç tabakaya ayırmıştır[12]. Kitaptaki tabakat, nesil kavramının karşılığıdır. Fuâd Seyyid, tabakat türünün hadis ilmine hizmet etmesi için muhaddisler tarafından oluşturulduğunu, bu yolla hadisin muttasıl olup olmadığı tespitinin yapılabildiğini ifade etmiştir.[13]

Tabakât alanında telif edilmiş ilk kitap tarihçilerin ittifakıyla Vâkidî'nin kâtibi olan Muhammed b. Saʿd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eseri ile Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) "*Tabakât*" adlı eserleridir. Bu iki kitap, hadis ilmi için önemli bir hizmeti îfa etmiş ve haddi zatında bu ilme yardımcı olması için ortaya konulmuş olsa da tarih yazımında önemli bir gelişimi de temsil etmektedir. İbn Saʿd öncesinde şu an elimize ulaşmamış bir kısım tabakat kitaplarından da bahsedilmektedir. Vâsıl b. Ata'nın (ö.131/748) *Tabakât-ı ehli'l-ilmi ve'l-cehl* adlı kitabı, Heysem b. Adiy'in (ö. 207/823) *Men ravâ ani'n-nebiyyi ve*

---

[8]Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi fî şerhi Takribi'n-Nevevi*, V, 909.
[9] *el-Mektebetü ve usûlü'l-bahs*, s. 218.
[10] Rozenthal, *İlmü't-târih inde'l-müslimîn*, II, 133-134.
[11] Buhârî, *Sahîh*, III, 3450; Müslim, *Sahîh*, IV, 1963.
[12] İbn Hibban, Mukaddime, I, 11.
[13]*Mevsûatü'l-mefâhimi'l-İslâmiyye*, I, 495.

ashâbihi adlı kitabı ve Vâkidî'nin *Tabakât*'ı bu manada zikredilebilecek kitaplardandır. Hadis alanında oluşturulmuş kitapları, fakihler, şâirler, vezirler, doktorlar vb. alanlarda yazılan tabakat kitapları izlemiştir.

Tabakât kitaplarının faydalarını maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

i. Mezhep âlimleri ve kendileri ile benzer özellikleri taşıyan akranlarının tanıtımı, hoca ve öğrencilerinin kimlerden oluştuğunun bilinmesi,

ii. Alimlerin mertebe ve derecelerinin bilinmesi,

iii. Görüşler arasında teâruz bulunması halinde onlardan birisinin diğerine tercih edilebilmesi açısından derecelendirilebilmesi,

iiii. Mezhep kitaplarının kendi arasında kıymet ve öncelik bakımından derecelendirebilmesidir.

3. HANEFİ MEZHEBİNDE YAZILMIŞ TABAKÂT KİTAPLARI

Hanefî mezhebi, hanefi alimlerine ait biyografi kitaplarından oluşan büyük bir kütüphaneye sahiptir. Abdulfettah el-Hulv, *et-Tabakâtü's-seniyye* adlı eserinin mukaddimesinde bunlardan bazısına değinmiş, diğer bazısını zikretmiştir[14]. Aynı şekilde Muhyiddin Hilal es-Serhan *İbnü'l-Henâî* adlı kitabının önsözünde tabakat kitaplarından bir kısmını zikretmiştir[15]. Bu iki kitaba ilaveten *Fihrist* ve yazma eserler kataloglarından tespit edebildiğimiz bir kısım tabakat kitaplarını kronolojik bir şekilde şöyle zikredebiliriz:

1- Saymerî'nin (ö. 250/864) "*Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*" adlı kitabı: Kitap Hanefî mezhebi fakihlerinin konu edildiği ilk tabakat kitabıdır. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî tarafından neşredilmiştir.[16]

2- Ebû Âsım Muhammed b. İbrahîm el-Herevî'nin (ö. 458/1065) "*Tabakâtü'l-hanefiyye*" adlı kitabı. Kitabın bir nüshası İstanbul-Ayasofya Kütüphanesi 948 numarada kayıtlıdır.

3- Abdulvehhâb b. Abdulvehhâb el-Fâmî'nin (ö. 500/1106) "*Tabakâtü'l-fukahâ"* adlı kitabı.[17]

4- Muhammed b. Abdulmelik el-Hemedânî'nin (ö. 521/1127) Hanefi ve Şâfî fakihlerinin biyografilerini muhtevi "*Tabakâtü'l-fukahâ*" adlı kitabı.[18]

---

[14] Muhyi Hilal es-Serhan - Zeynüddin Hamûdî, *el-Mektebe ve Usulü'l-Bahs ve Masâdirihi*, s.218.
[15] Muhyi Hilal es-Serhan, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 24.
[16] Ebu'l-Vefa el-Afganî tahkiki, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
[17] Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, s. 191.

5- Necmeddin b. İbrahim et-Tarsûsî'nin (ö.758/1356) "*Vefayâtü'l-A'yân min mezhebi Nu'mân*" adlı kitabı. Kitabın bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi 31 numarada kayıtlıdır.[19]

6- Salâhuddin Abdullah b. Muhammed el-Mühendis'in (ö.769/1367) "*Tabakâtü'l-hanefiyye*" adlı kitabı. Kitap, pek çok Hanefî fakihinin biyografisini ihtiva eden hacimli bir eserdir. İbn Hacer kitaba muttali olduğunu ifade etmiştir.[20]

7- Muhyiddin Abdulkâdir el-Kuraşî'nin (ö. 775/1373) "*el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*" adlı kitabı. Kitap Hanefi tabakatına dair kaleme alınmış en hacimli eserlerdendir. Çok önemli Hanefi biyografi kitaplarından birisidir. Matbu ve mütedavildir. Farklı baskıları mevcuttur. Haydarabad h.1332 baskısı Mir Muhammed kütüphanesinde, Dr. Abdulfettah el-Hulv'un tahkiki ise İsa el-Babî matbaası tarafından h.1398 yılında Mısır'da basılmıştır.

8- Sârimuddîn İbrahîm b. Muhammed b. Âydemîr İbn Dokmâk'ın (ö. 809/1406) tezimize konu ettiğimiz "*Nazmü'l-cümân fî tabakâti ashâbı imâminâ en-Nu'mân"* isimli eseri.[21] Kitap üç cilt olup ilk cildi Ebû Hanîfe'nin hayatına hasredilmiştir.

9- Mecdüddîn Ebî't-Tâhir Muhammed b. Yaʿkûb el-Fîruzâbâdî'nin (ö. 817/1414) *"el-Mirkâtü'l-vefiyye fî tabakâti'l-hanefiyye"* adlı kitabı.[22] Abdülkâdir el-Kuraşî'nin (ö.775/1373) "*el-Cevâhiru'l-mudiyye*" adlı kitabını özetleyerek oluşturmuştur. Kitabın bir nüshası Medine'deki Arif Hikmet kütüphanesinde bulunmaktadır.

10- Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrîzî'nin (ö. 845/1441) "*et-Tezkira*" adlı kitabı.[23]

Hanefî mezhebi fakihlerinin biyografilerine muhtevi diğer tabakat kitaplarını da özetle şöyle sıralayabiliriz:

11- İbn Kâdî Ebî Şehbe (ö.851/1447) "*Tabakâtü'l-hanefiyye*",[24]

12- Aynî (ö. 855/1451) "*Tabakâtü'l-hanefiyye*",[25]

---

[18] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1105; Kuraşî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 478; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, IV, 158.

[19] Kitap hakkında geniş bilgi için bk. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, s. 148; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 44-45; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 10.

[20] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 387; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1099.

[21] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1098.

[22] Kitap hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VII, 128; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 146.

[23] İbn Kutlûboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 5.

[24] Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 60-61.

[25] Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 165.

13- İbn Kutlûboğâ (ö. 879/1474) "*Tâcü't-terâcim*". Kitap ilk defa 1862 yılında yayımlanmıştır.[26]

14- Muhammed b. Halîl el-Konevî (ö. 881/1476) "*Tabakâtü'l-hanefiyye",*[27]

15- Muhibbiddîn İbn Şıhne el-Halebî es-sağîr (ö. 890/1485) *"Tabakâtü'l-hanefiyye",*[28]

16- Sehâvî (ö. 902/1497) *"Tabakâtü'l-hanefiyye".* Kitabın bir nüshası Medine Üniversitesi Kütüphanesinde mevcuttur. No;5, 4857.

17- İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1533) *"Tabakâtü'l-müctehidîn fî mezhebi'l-Hanefiyye*". Kitabın bir nüshası Mekke Kütüphanesi 82 numarada bulunmaktadır. No;16, 2650.

18- Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Tûlûn es-Sâlihî (ö. 953/1546) *"el-Gurafu'l-aliyye fî terâcimi müteahhirî'l-hanefiyye"*. Kitabın bir nüshası Merkezi Melik Faysal, Riyad'da 21477-21483 numarada bulunmaktadır.

19- Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549) *"Telhîsü'l-cevâhir fî tabakâti'l-hanefiyye", "Muhtasaru'l-cevâhiri'l-mudiyye fî tabakâti'l-hanefiyye".*[29] Yazma nüshası Medine'de Arif Hikmet kütüphanesinde bulunmaktadır.

20- Muhammed b. Âkşemseddîn (ö. 959/1551) *"Tabakâtü'l-hanefiyye",*[30]

21- Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde (ö. 968/1560) *"Tabakâtü'l-hanefiyye".* Kitabın bir nüshası Kuveyt'te 7 numarada bulunmaktadır, Musul 1954 baskısı da mevcuttur.[31]

22- Molla Alî Şelebî (ö. 979/1571) *"Tabakâtü'l-hanefiyye",* thk. D. Muhyi Hilal es-Serhan, Matbaatü Divani'l-Vakfı's-Sünni, Bağdad 2005.

23- Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî (ö. 990/1582) *"A'lâmü'l-ahyâr fî fukahâ mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr".* Kitabın bir nüshası, Medine Mahmudiye Kütüphanesi'nde 2575 numaradadır. Başka bir nüshası ise Bağdat Kadiriyye Kütüphanesinde 1242 numaradadır.[32]

---

[26] Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 319.
[27] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1172.
[28] Suyûtî, *Nazmü'l-ukbân*, s. 171.
[29] İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 298; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1098; el-Gazzi, *el-Kevâkibu's-Sâire*, II, 52.
[30] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1098; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 244; Lütfi Abdülbedî', *Fihrisü Mahtûtati'l-Musavvera*, II, 168.
[31] Halebi, *Reyhânetü'l-Elba*, XXI, 249, 269; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1099.
[32] el-Konevi, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, s.3; ez-Ziriklî, *el-'Alam*, VIII, 49.

24- Kutbuddîn Muhammed b. Alâuddîn el-Mekkî en-Nehrevânî (ö. 990/1582) *"Tabakâtü'l-hanefiyye",*[33]

25- Abdullah es-Süveydî (ö. 995/1586)*, "Tabakâtü sâdâtü'l-hanefiyye".* Kitabın bir nüshası, Almanya Berlin Kütüphanesinde 10026 numaradadır. Ayrıca bir nüshası da, Hoda Bahş el-Hind kütüphanesinde 12/761 numarada bulunmaktadır.

26- Taküyyiddîn et-Temîmî (ö. 1010/1601) *"et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye"*[34]**.** Temîmî'nin bu kitabı, Hanefi tabakat kitaplarının en hacimlisidir. Osmanlı sultanı Sultan IV. Murad Han zamanında tamamlanmıştır.

27- Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *"el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâi'l-hanefiyye".* Kitap, Kureşi'nin *el-Cevahiru'l-Mudıyye* isimli eserinin muhtasarıdır. Selîmüddin Ahmed'in yapmış olduğu 2002 baskılı tahkiki, Hoda Bahş kütüphanesinde mevcuttur. Abdulmuhsin Abdullah Ahmed'in iki mücelled olarak yaptığı tahkik, Bağdad'ta Vakfu's-Sunni matbaası tarafından 2009 yılında basılmıştır.

28- Halîl b. Tâkiyecî Solak Muhammed (ö. 1095/1684) *"Tabakâtü'l-hanefiyye".*[35] Kitabın yazma nüshası, İstanbul/Süleymaniye-Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

29- Muhammed Kâmî b. İbrahîm b. Ahmed Sinan er-Rûmî (ö. 1059/1136) *"Mehâmmü'l-fukahâ fî tabakâti'l-hanefiyye",*[36]

30- Abdusselam b. Muhammed ed-Dâğistânî (ö. 1059/1649) *"Hulâsatü'l-cevâhir fî tabakati'l-eimmeti'l-hanefiyyeti'l-ekâbir".* Kitabın bir nüshası, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 5/248 numaradadır.

31- Muhammed Emîn el-Müzeylelî (ö. 1241/1826) *"Risâle fî tabakâti'l-hanefiyye ve gayrihim mine'l-ulemâi ve'ş-şuarâ",*[37]

32- Abdulhayy el-Leknevî (ö. 1304/1886) *"el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye",*[38]

33- Rafîuddîn eş-Şirvânî *"et-Tabakâtü'l-hanefiyye",*[39]

34- Abdulkâdir b. Abdullah el-Kangarâvî (ö. 1349/1931) *"Tabakâtü'l-hanefiyye."*[40]

---

[33] İbnü'l-İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, VIII, 420; eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, II, 57; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, s.126, 239; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 256; Riyadzâde, *Esmâü'l-Kütüb*, I, 123; el-Bağdadi, *İzâhu'l-Meknun*, IV, 78; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 17; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 6-7.

[34] Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1098.

[35] El-Bağdadi, *İzahu'l-Meknûn*, IV, 78, Kehhâle, *Mucemü'l-müellifin*, IV, 119; Ziriklî, *el-A'lam*, II, 322.

[36] Elias Sarkis, *Mu'cemu'l-Matbuat*, s.1595.

[37] Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, IV, 7.

[38] Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, V, 17.

[39] Elias Sarkis, *Mu'cemu'l-Matbuât*, II, 1595.

[40] İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, I, 4-5.

D. İBN DOKMÂK'IN YAŞADIĞI DÖNEM

İlmi eserlerin, bir taraftan müelliflerinin ilmi birikimini ortaya çıkarma gibi bir özelliği yanında telif edildikleri dönemin siyasî, kültürel ve ictimaî hayatını yansıtması bakımından da yadsınamayacak bir özelliği vardır. Tarihin her hangi bir döneminde telif edilmiş bir kitabın incelenmesi aynı zamanda kitabın telif edildiği dönemin de incelenmiş olmasını gerektirir. Bu bağlamda 648/1250-922/1623 tarihleri arasında hüküm sürmüş Memlüklü[41] Devleti'ninin incelenmesi o dönemin bütün yönleriyle aydınlatılması bakımından zaruridir. Bu dönemde Mısır ve Şâm ilim adına gayet önemli iki bölge haline gelmiş ve yaklaşık üç asır boyunca İslâm aleminin merkezi konumuna yükselmiştir. Memlükler'in ulaşmış olduğu siyasî, askerî ve iktisadî güç sebebiyle hayatın her alanında bir kalkınma görülmüştür[42]. Nitekim bu dönemde başta tarih ve biyografi alanında yazılmış ve şu an kütüphane raflarında yerini almış yüzlerce eser, ilmî ve fikrî alanda ne denli bir ilerlemenin[43] kaydedildiğini gözler önüne sermektedir. Suyûtî'nin de dediği gibi[44] Mısır o dönemde ilim ehlinin karargâhı ve fazilet ehli insanların konakladığı bir yer haline gelmiş, ilim adına yola çıkanların kıblesi olmuştur. Memlüklerin Mısır'daki varlıkları, 254-292/868-905 yılları arasında Mısır'a hükmeden Tolunoğulları[45] ve 323-358/937-969 tarihler arasında hükmeden İhşidîler[46] dönemine kadar gitmektedir. Ancak Memlüklerin Mısır yönetimine girdiği ve varlıklarını yoğunlaştırdıkları asıl dönem 567-648/1171-1250 tarihleri arasında hükümran olan Eyyübiler Devleti

---

[41] Devletin ismini aldığı "Memlûk" kelimesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Râgıb el-İsfehânî, el-Mufradât fî Ğarîbi'l-Ḳur ān, thk. Davud Safvan, Darü'l-kalem, Beyrut 1992, s.775; İbni Manzur Ebü'l-Fazl Cemaleddin b Mükerrem b Muhammed b Ali el-İfriki, *Lisanü'l-Arab*, Darü's-Sadr, Beyrut ty., III, 387; İbni Haldun, *el-İber ve dîvânü'l mübtede ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve min 'Asarihim min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, Müessetü'l-A'lemi, Beyrut 1971, V, 373; Kalkaşandî, *Meâsirü'l-inâfe fî meâlimi'l-Hilafe*, el-Matbaatu'l-Emiriyye, Kahire, 1913, I, 366-367; Ahmed Muhtar el-İbadi, *Kıyâmu Devleti'l-Memâlik fi Mısr ve'ş-Şam*, Dâru Matbaati'n-Nahda, 1922, s.10; Said Abdulfattah Âşûr, *el-Asru'l-Memâlik fî Mısr ve'ş-Şâm*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, s.12; Zamad Antivan Halid; *ed-Devletü'l-Memlükiyyetü't-Tarihü's-Siyasi ve'l-İktisadi ve'l-Askeri*, Darü'l-Hadese, Kahire,1982, s. 5.; Ureynî, *al- Memâlik*, Darü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, 1967, s.35-55; Muhammed Ahmed Dehman, *Mu'cemü'l-elfâzi'l-Târihiyye fi'l-asri'l-Memlükî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, s.14-144.

[42] Mustafa Nadiye, *El-Asru'l-Memlûkî min Tasfiyeti'l-Vucudi'l-Moğoli ilâ Bidâyeti'l-Hecmeti'l-Ûrubbiye es-Sâniye*, El-Ma'hedu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, , Kahire 1996, s. 8-12.

[43] Ammar Ahmed, Nehar, "ed-Dirasatü'n-Nazariyyetü'l-Cedîde fî asri'l-Memâliki'l-Bahriyye", *Mecelletun Dirâsâtun Târihiyye*, sayı:117-118, Dımaşk 2012, s. 246.

[44] Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fi târihi Mısr ve'l-Kahire*, thk:Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1988, II, 81.

[45] Bkz. Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmet b. İbrahim b. Ebi Bekr İbn Hallikan,*Vefâyatü'l-a'yan ve enbâ-ü ebnêi'z-zaman*, (Thk: İhsan Abbas), Darü's-Salase, Beyrut 1968, I ,173 ; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihü'l-İslam es-Siyasi ve'd-Dini ve's-Sekafî ve'l-İctimai*, el-Mektebetü'l–Mısriyye, Kahire 1965, III,126-130.

[46] Bkz. İbn Hallikân, I, 131; Cemaleddin Ebu'l Mehâsin Yusuf İbni Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira fî târihi Mısr ve'l-Kahir*e, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire 1936, III, 237; İbrahim Hasan, III, 135-140; Mustafa Abdülkerim el-Hatib, *Mu'cemü'l-elkâb ve'l-mustalahâtu't-târihiyye*, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1996, s. 20-21; Kuteybe eş-Şihâbî, *Mu'cemu erbâbi's-sultan fi'd-Devleti'l-İslamiyye mine'l asri'r-Râşidîn hatta bidâyeti'l-karni'l-'işrîn*, Vezâretü's-sekâfe ve'l-Îlâmu's-Suriye, Dımaşk 1995, s.16.

döneminde olmuştur[47]. Bu bağlamda Eyyübi Devleti sultanlarından Salih Necmeddin Eyyüb'ün çok sayıda memlükü Kırım, Kafkas ve Fars bölgelerinden deniz yoluyla Mısır'a taşıması[48], Nil nehrinin ortasında inşa ettiği Ravza kalesindeki kışlalara yerleştirmesi ve asker içinde kendisine karşı duran kesimlere karşı otoritesini korumak ve güçlendirmek adına bu memlükleri devlet yönetimine getirmiş olmasını özellikle zikretmek gerekir. Bu dönemde Mısır'a intikal eden bu memlüklere " el-Memâlikü'l-bahriyye" (Deniz Memlükleri), " el-Memâliki's-Sâlihiyye" (Sâlih'in Memlükleri) ya da "el-Memâlikü'n-Necmiyye" (Necmeddin'in Memlükleri) denilmiştir.

Dönemin tarihçileri tarafından "Türk Devleti" olarak adlandırılan[49] ve üç asra yakın hüküm süren Memlükleri (Kölemenler) Ortaçağ Mısır tarihçileri iki büyük devlet şeklinde incelemişlerdir. Birinci Memlükler Devleti 648-784/1250-1382 yılları arasında "el-Memâlikü'l-bahriyye" (Bahriyye/Deniz Memlükleri) adıyla hükümran olan devlettir. Bu devlet, Eyyübî meliki Necmeddin Salih'in ölümü ile onun yerine geçen oğlu Turan Şâh'ın Türk asıllı üvey annesi Şeceretü'd-dürr'e kötü davranması; Turan Şâh'ın, Bahrî emîrlerinden Baybars el-Bundukdârî tarafından öldürülüp Mısır'da Eyyübî hükümranlığına son verilmesi, sonra da Şeceretü'd-dürr'ün tahta geçirilmesi ve ardından İzzeddin Aybek et-Türkmânî'nin (saltanatı: 648-655 / 1250-1257), efendisinin dul eşi Şeceretü'd-dürr ile evlenip onun desteğini alarak tahta geçmesi ile kurulmuştur. Böylece Mısır'da Memlükler için siyasi ilk oluşum gerçekleşmiştir[50]. Sultan İzzettin Aybek'ten başlayarak Sultan II. Haccî'ye (saltanatı: 1381-1382) kadar 27 hükümdar bu devletin yönetiminde söz sahibi olmuştur. İkinci Memlüklü Devleti ise "el-Memâlikü'l-Burciyye" (Burcî/Çerkez Memlükleri) diye bilinen ve Çerkez

---

[47] el-İmâdüddin Ebu Abdullah b. el-İmâd el-İsfehânî, *el-Fethu'l-Kusiyy bi'l-fethi'l-Kudsî*, Dârü'l-Misriyye li'l-Kitâb, Kahire 1977, s. 332-335; İbnü'ş-Şeddâd Ebu'l Mehâsin Yusuf b. Rafi' el-Esedî, *en- Nevâdirü's-Sultaniyye ve'l-Mehâsini'l-Yûsufiyye*, thk:Cemaleddin Seyyar, Arü'l-Kitâbi'l-Mısrıyye, Kahire 1962, s. 44,126, 410; Cemâleddin Abdullah Muhammed Sâlim b. Nasrullâh İbn Vâsıl, *Müferricu'l-Kurûb fî İhbâri Beni Eyyüb*, thk:Hüseyin Muhammed Rabi, Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1977 , I, 3-6 ; Hatîbî, s. 60.

[48] Kemaleddin Abdürrezzak Ebu'l-Fûti, *el-Havâdisü'l-câmia' ve't-tecâribü'n-nefî'atü fî mieti's-sâbi'a*, tsh:Mustafa Cevad, b.y., 1351, s.114-119; Sârimüddîn İbrahim b. Muhammed b.Aydemir b. Dokmâk, *Nüzhetü'l-Enâm fî Târihi'l-İslam*, thk: Sami Tayyâre, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut 1997, s.117-118; Takiyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b.Abdülkâdir el-Makrizî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk.Nasr Muhammed Mustafa Ziyade, Müssesetü'l-Arabiyye li't-telif ve'l-tercüme, Kahire 1932, I, 344; Hasan b. Hüseyin b. Ahmet et-Tolon, *en-Nüzhetü's-seniyye fi ahbari'l-Hulefâ ve'l-mülûki'l-Mısriyye*, Kahire 1302, s.136-138.

[49] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 90.

[50] Şihâbuddin Ahmed b. Abdülvahhab Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, thk: Müfid Kamih Vaherih, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, XXIX, 270; Makrizî, *es-Sülûk*, II, 237; İbni Tağriberdî, *en-Nücûm*, VII, 3-15; Muhammed Abdülmûti b. Ebi Feth b. Ahmed b. Abdülğani el-İshâkî, *Ahbarü'l-üvel fi men tasarrafe fî Mısr min erbâbi'd-düvel*, Matb'atü'l-Ezher, Kahire 1311, s.131-132. Ayrıca bkz. Suat Ali Paşa, *el-Hıtatü't-Tevfikiyyetü'l-Cedide li Mısr el-Kahire ve müdünühâ ve bilâdihâ el-kadîmetü ve'ş-şehîre*, Matbaatü'l Bulâk , Kahire 1306, s. 36-37; Âşur, s.7-15; Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, s. 90.

asıllı olan hükümdarların yönettiği devlettir. Burcî Memlükleri bu dönemin ilk sultanı olan Berkuk tarafından 784-801/1382-1399 yılları arasında tesis edilmiş[51] ve 784-923/1382-1517 yılları arasında hükümran olmuştur. Yöneticilerin esas barınağı dağlar üzerinde inşa edilmiş burçlar olduğu için devlet bu isimle anılmıştır.

Eyyubi sultanı Necmeddin Sâlih'in döneminde istihdam edilmeye başlayan memlükler devlet otoritesinde gün geçtikçe nüfuzlarını arttırmış ve sultanın vefatından sonra tahta geçen oğlu Turan Şâh'ı öldürerek devlet idaresini ele geçirmişlerdir[52]. Aynı dönemde Eyyübiler'in özellikle de Şam ve Halep gibi illerini istila eden bir başka güç de Moğollardır[53]. Moğollar Şam ve Haleb'i ele geçirdikten sonra Mısır'a doğru harekete geçmeyi planlamış, bu sırada Memlüklerin başında bulunan Seyfettin Kutuz Gazze yakınlarındaki Aynicâlût denilen yerde onları karşılayarak Moğollara alışık olmadıkları bir mağlubiyeti yaşatmıştır[54]. Bu galibiyetle beraber Şam ve Haleb bölgeleri Memlüklerin eline geçmiştir. Özellikle de 693-771/1293-1369 tarihleri arasında hükümdarlık yapan Sultan Kalavûn döneminde memlüklerin Şam diyarındaki nüfuzu artmıştır. Sultan Kalavûn'un hükümdarlık yapan sekiz oğlu ve dört torunundan her birinin hükümranlığı yaklaşık olarak ortalama 3,5 yıl sürmüştür.[55] Bunların arasında yaşı küçük olduğu halde tahta çıkanlar olmuş ve devlet erkanının isteğine göre taht sahibi el değiştirmiş, bu da devlet siyasetinde kargaşa ve anarşiye sebebiyet vermiştir. Siyaset alanında yaşanan huzursuzluklar Sultan Berkûk'u ortaya çıkarmıştır. Berkûk, Kalavûn'un son vârisi Sâlih Zeynüddîn Hâccî başta olmak üzere rakiplerini devre dışı bırakarak Burci/Çerkez Memlüklü Devleti'ni kurmuştur[56]. Siyasi huzursuzluklar Sultan Berkûk döneminde de devam etmiştir. Mısır'da bedevilerin sürekli devam eden saldırıları ve sultana karşı Şam'da patlak veren olaylar devlet otoritesini zayıflatmıştır[57]. Bu arada Moğollar (İlhanlılar)'ın bölgedeki varlığı ve özellikle Osmanlı Devleti'nin giderek güçlenmesi ve neticede Yavuz Sultan

---

[51] Bkz. Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, s. 92.
[52] İbn-i Tağriberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhira*, VI, 10-11.
[53] Belkis er-Rabi'i 'İydan Levis, *Makrizi'nin "İtti'azü'l-Hunefa bi-Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatimiyyine'l-Hulefa" Adlı Eserindeki Yöntemi ve Kitaptaki Kaynakları*, Yayınlamamış Doktora Tezi, Câmi'atü Bağdât Külliyetü't-Terbiyye, 2008, s.25.
[54] Muhyiddin İbn Abdi'z-Zâhir, *Tefsirü'l-eyyemi ve'l-'usûr fî Sireti'l-Meliki Mansur*, Vezâretü's-sekâfe ve't-tâlimü'l-Mısriyye, Kahire 1961, s.44; Kalkaşandî, *Meâsirü'l-inâfe*, s.106.
[55] Makrizî, *es-Sülûk*, II, 239.
[56] Makrizî, *es-Sülûk*, II, 241; Şâkir, *Tarih*, s.71.
[57] Makrizî, *el-Mevaiz ve'l-İtibar*, II, 241.

Selim'in 923/1517 yüzyılda Memlüklerin Mısır'daki hakimiyetine son vererek bölgenin tek hakimi olması ile Memlükler devri kapanmıştır[58].

Memlükler'in, Abbasi halifeliğinin devamında önemli bir rolü olmuştur. Sultan Zâhir Baybars (saltanatı: 658-679/1260-1280) eliyle hilafet geleneğinin devamını desteklemekle bir taraftan kendi idareleri için meşruiyyet devşirmeye çalışmışlar, diğer taraftan da Müslümanları tek bir çatı altında toplamak adına yürüttükleri faaliyetlerde hareket noktası edinmişlerdir. Özellikle de Bağdat'ın Moğollar'ın eline geçmesi ve büyük tahribattan sonra Memlükler'in tarih sahnesine çıkması ümmet için yeni bir dirilişin sembolü ve ümidi olmuştur[59].

VII/XIII. asırda tesis edilmesinden itibaren ümmetin birliği adına çalışmış olan Memlükler aynı zamanda ilmî faaliyetlerin devam etmesi ve geliştirilmesi hususunda da gayret sarf etmiş böylece adını tarih sayfalarına altın harflerle yazdırmışlardır. Mısır ve Şam bölgelerine sahip olan devlet, üç asır boyunca varlığını devam ettirmiş, bu arada başta Moğol istilasını durdurarak, gerek onlara gerekse İslam topraklarında geriye kalan işgalci haçlılara karşı gayet başarılı zaferlere imza atmıştır[60]. Aynicâlût (658/1260) ve Merc-i Safer savaşları ile Sultan Eşref Halil'in 690/1291 yılında haçlılara karşı elde ettiği galibiyetler onların büyük zaferle çıktıkları savaşların en önemlilerindendir[61]. Yapılan bu savaşlarla Moğollar (İlhanlılar)'ın Ermenistan, Kıbrıs ve Rodos'taki varlıkları sarsılmış, Haçlıların tamamıyla Şam diyarından kovulmaları temin edilmiştir. Sembolik de olsa hilafetin Abbasiler soyundan gelen zevatla yaşatılması da Memlüklerin elde ettiği başarılardandır. Onlar hilafetin yaşatılması ile İslam'ın ve Müslümanların hamisi konumuna yükselmiştir[62]. Gerek İlhanlılar gerek Ermeni krallıkları ve gerekse Haçlılara karşı yürüttükleri savaşlar ve elde ettikleri başarılar

---

[58] İbn-i İyâs, III, s.387; Ahmet 'Uveydât, *Tarihu'l-Moğol ve'l-Memalik*, Daru'l-Kindî, Ürdün 1990, s.129-132; Âşûr, s.255.

[59] Muhammed b. Ahmed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât ve'z-Zeylü Aleyha*, (thk: İhsan Abbas), Beyrut 1973, I, 235-38 ; Süyûti, *Nazmu'l'ikyân fî A'yâni'l-A'yân*, thk: Philip Hitti , Matb'atü'l-Emrikiyye , Beyrut 1927 , s.102 ; İbni İyâz, Muhammed b. Ahmed, *Bedâyi'u'z-Zuhur fi Vekai'd-Duhur*, Metâbı' eş-Şaa'b, Kahire h. 1311, I , 94; Mübarek Ali, *el-Hıtatü't-Tevfikiyyetü'l-Cedidetü li-Mısr* ,Dârü'l-Kütub, Kahire 1969, I, 81-83 ; Sa'lebî ,Muhammed Ali Muhammed, *Sultan Seyf Kutuz ve Ma'reketü Ayn Câlûd* , Müessetü İkra , Kahire h.1430/m.2009, s.125-26.

[60] İbnü'l-Furat, *Tarih-u ibnü'l-Furat*, VIII, 112; İbn Tağriberdî, V, 82-90; Ali Mübarek, *el-Hutatu et-Tevfîkîyye el-Cedide, li Mısr el-Kahire*, s.31; Philip Hitti, *Tarihu'l-Arab*, s. 240.

[61] Şakir Mahmud, *et-Tarihu'l-İslâm (el-asru'l-Memlûkî)*, VII, 31.

[62] Kütübî, *Fevâtü'l-Vefâyât ve'z-Zeylü Aleyha*, I, 235-38; Süyûtî, *Nazmu'l'ikyân fi a'yâni'l-a'yân*, thk: Philip Hitti, Amerika Matbaası, Beyrut 1927, s.102; Muhammed b. Ahmed b. İyaz, *Bedayiu'z-Zuhur fi Vekai'd-Duhur*, Metâbı' eş-Şaa'b, Kahire h.1311, I, 94; Mübarek Ali, *el-Hıtatü't-Tevfikiyyetü'l-Cedidetü li-Mısr*, I, 81-83; Sa'lebî, *Sultan Seyf Kutuz ve Ma'reketü Ayn Câlud*, s.125-26.

Müslümanların tekrar kendi dinlerine ve inançlarına dönme yönünde önemli bir sâik olmuştur.

İlmî ve kültürel alanda Memlükler dönemi önemli atılımların yapıldığı bir dönemdir. Bu devirde Mısır ilmî ve kültürel yönden altın dönemlerini yaşamıştır. Mısır'ın ilmi anlamda âlimlerin kıblegâhı olmasının temel sebepleri arasında Bağdat'ın düşmesi ve Endülüs'ün aynı dönemde yaşadığı felaketler gelmektedir. İslâm âleminin doğu ve batısının yaşadığı bu karışıklıklar ilim ehlinin Mısır'a yönelmesini tetiklemiştir. Ezher bu dönemde en şaşaalı günlerini yaşamış, "Revak nizâmı" diye bilinen gelenek ile farklı bölgelerden gelen ilim ehli kendileri için tahsis edilen revaklarda ilmi faaliyetlerini icra etmişlerdir[63].

Memlüklü sultanlarının ilim ehline gösterdiği ilgi ve ilim talebelerine sunduğu imkanları burada zikretmek gerekir. Memlükler'in Afrika'nın kuzeybatı ülkeleri ile olan siyasî ve kültürel ilişkileri ilmi faaliyetlere katkıda bulunmuş, Mısır'da Mağribli âlimler için medreseler tesis edilmiştir. İbn Haldûn Mısır'da medrese inşasına verilen önemi şöyle dile getirmiştir: "*Mısır ve Şam'da bulunan Türk devleti Eyyübiler medreselere önem vermişler, tasavvuf eğitimi verilen ve genelde fakir öğrencilerin kaldığı tekkeler inşa etmişlerdir. Abbasiler döneminden gelen bu gelenek Memlükler döneminde daha ileriye taşınmış, ilim tahsili yapılabilmesi için araziler ve akarlar vakfedilmiştir. Vakıfların geliri o dönem için fazla ise sonraki nesiller için saklanmış, böylelikle ilim ehlinin geleceği teminat altına alınmıştır. Bütün bu faaliyetler ilim tahsilinin yapıldığı medrese ve tekkelerin çoğalmasına sebep olmuştur*."[64] İlmî, siyasî ve kültürel alanlarda yapılan bu atılımlar Mısır'ı dost için güvenilir bir liman, düşman için ise çekinilecek bir merkez haline getirmiştir. Memlükler dönemini ilmi bakımdan inceleyen bir kimse başta tarih yazımı olmak üzere bütün ilim dallarında bir yükselişi görebilir[65]. Tarihçiler ilmi anlamda buldukları geniş imkanlardan istifade ederek gerek genel tarih gerekse biyografi alanlarında ansiklopedik eserler vücuda getirmişlerdir. Bu dönemde yazılan tarihi kaynaklar sonraki nesiller için bitmez tükenmez bir kaynak haline gelmiştir. Bu dönemin tarihçilerinden birisi de, kendisinden sonra gelen ünlü tarihçilerden İbn Hacer, Makrizî, Sehavî ve diğerleri için kaynaklık teşkil eden Sârimüddîn İbn Dokmâk'dır.

---

[63] Abdullah İnân, "Ezher", *Mecelletü'l-Arabî*, sayı:14, Kuveyt 1960, s. 18-19.
[64] İbn Haldun, *Târih*, VII, 667.
[65] Âşûr, *el-Asru'l-Memlûkî*, VII, 31.

750/1349'de doğup 809/1406 yılında vefat eden İbn Dokmâk'ın dönemi Memlükler'in siyasi idaresine denk gelmekte olup, bu dönem siyasi kargaşanın hiç eksik olmadığı bir dönemdir. Nitekim Memlükler dönemi siyasi iktidarı ele geçirmeye çalışan taraflar arasındaki çatışmalar ile temayüz eder. Aynı dönemde İslâm âleminde hükümran olmaya çalışan diğer iki güç ise Moğollar (İlhanlılar-Altınorda) ve Osmanlılardır. İslam âlemi bu üç siyasi gücün siyasi egemenliğini yaymak adına verdiği mücadeleye sahne olmuştur[66].

İbn Dokmâk, aşağıda zikredeceğimiz el-Memâliki'l-bahriyye (Denizci Memlükleri) dönemi ile el-Memâliki'l-burciyye (Burci/Çerkez Memlükleri) sultanları döneminin her ikisini de idrak etmiştir.

İbn Dokmâk'ın muasır olduğu el-Memâlikü'l-Bahriyye sultanları	Salâhuddîn Sâlih b. Nâsır Muhammed	(saltanatı: hicri 752-755 / miladi 1351-1354);
	Bedruddîn Ebû'l-meâlî Hasen b. Nâsır Muhammed	(saltanatı: 755-762 / 1354-1361);
	Mansûr Salâhuddîn Muhammed b. Hâcî	(saltanatı: 762-764 / 1361-1363);
	Eşref Zeynüddîn Şaʿbân b. Hasen b. Muhammed b. Kalavûn	(saltanatı: 764-778 / 1363-1376);
	Mansûr Alâuddin Ali b. Şaʿbân	(saltanatı: 778-783 / 1376-1381);
	Sâlih Zeynüddîn Hâcî Şaʿbân	(saltanatı: 783-784 / 1381-1382)
İbn Dokmâk'ın muasır olduğu el-Memâlikü'l-Burciyye sultanları	Sultân Zâhir Seyfuddîn Ebû Saîd Berkûk	(saltanatı: 784-791 hicri, 1382-1388 miladi);
	Nâsır Ferec b. Berkûk	(ilk saltanatı: 791-808 hicri-1399-1405 miladi);

[66] Hasan Ali İbrahim, *Orta Çağ'da Mısır*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1994, s. 220, 388.

	Mansûr Abdulaziz b. Berkûk	(saltanatı: 808-808 / 1405-1405);
	Nâsır Ferec b. Berkûk	(ikinci saltanatı: 808-815 / 1405-1412 miladi)

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN DOKMÂK'IN HAYATI VE *NAZMÜ'L-CÜMÂN* ADLI ESERİ

I. İBN DOKMÂK'IN HAYATI

A. İSMİ, KÜNYESİ VE SOYU

Tarihçilerin ittifakıyla İbn Dokmâk'ın tam ismi Sârimuddîn İbrahim b. Aydemir b. Dokmâk el-Alâî el-Kâhirî el-Hanefî'dir[67]. Kâhire'de doğduğu için kendisine el-Kâhiri, Hanefî mezhebine mensup olduğu için de el-Hanefî denilmiştir[68]. Sehâvî'nin (ö.902/1496) ifadesiyle[69] Dokmâk Sultan Nâsır Kalavûn'un (saltanatı: 1279-1290) emirlerindendir. İbn Dokmâk'ın dedesinin babası olan İzzeddîn Aydemir ise Muhammed b. Aydemir b. Dokmâk olup Memlüklü Devleti'nin emirlerinden biri olarak görev yapmıştır. Ordu ile alakalı görevler üstlenmiş ve 734/1334 yılında vefat edinceye kadar bu görevi sürdürmüştür[70]. Babası Bedreddin hakkında, 760/1359 yılında vefat etmiş olması dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

[67]İbn Hacer el-Askalânî, *Ebneü'l-Gumr bi-Enbei'l-Umr*, (thk: Hasan Habeşi), Dâru İhyâu't-türâs el-İslâmîyye, Kahire 1994, II, 360; İbn Tağriberdî, *ed-Delilü'ş-Şafi ale'l-Menheli's-Safi*, thk: Abdülfettah Muhammed Hulu, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire h.1390/m.1970, I, 260-261; İmam Zeyneddin Ebi'l-Adl Kasım b. Kutluboğa el-Hanefi, *Tacü't-terâcim fi men sannefe mine'l-Hanefiyye*, thk: İbrahim Salih, Dârü'l-Me'mun li't-turâs, Beyrut 1992, s.13; el-Hatîbü'l-Cevheri Ali b. Davut es-Sayrafî, *Nüzhetü'n-nufûs ve'l-ebdân fî tevârihi'z-zaman*, Darü'l-Kütüb Matbaası, Beyrut 1971, II, 237; Hafız Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ez-Zav'ul-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi',* Dârü‟l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut t.y., I, 145-146; Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 556; Takiyyüddin Abdülkadir et-Temimî el-Mısrî el-Hanefi, *et-Tabakatü's-Seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk: Abdülfettah Hulu, *el-Meclisü'l-A'la li-Şuûni'l İslâmiyye*, Kahire 1970, I, 260-261; İbnü'l-'İmâd el-Hanbelî, *Şezarâtü'z-Zeheb*, IX, 1290; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn bi-esmâi'l-müellifin ve'l-musannifin*, İstanbul 1951, I, 81; Ömer Rıza Kehhâle, *‚Mu'cemü'l Müellifin*, Dârü‟l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut t.y., I, 58.

[68]Temimî, *et-Tabakatü's-Seniyye*, I, 61.

[69]Sehâvi, *ez-Zav'ul-Lâmi',* I, 145.

[70]Safid, *el-Vâfî bi'l-Vefêyât*, XVI, 131; Makrizi, *es-Sülûk*, III, 97,120,182 ; İbni Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* I, 657; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, XIV, 264.

B. DOĞUMU, GENÇLİĞİ VE YETİŞMESİ

İbn Dokmâk, hayatını inceleyen tarihi kaynakların neredeyse ittifakıyla Kâhire'de 750/1349'da doğmuş, 809/1407'da vefat etmiştir[71]. Bu bilgiye muhalif olan tek malumat Suyûtî ve Kâtip Çelebî tarafından serdedilmiştir. Bu iki alime göre İbn Dokmâk'ın vefatı 760/1388 yılına tesadüf etmektedir[72].

Daha önce de ifade edildiği üzere Memlükler döneminde ilmin her dalında telif edilen eserler ilmi ve kültürel hayatın dikkate değer bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmuş[73] ve bir çok âlim ve eserleri hakkında çok kıymetli bilgiler sunmuşlardır.[74] Ancak İbn Dokmâk'a eserlerinde yer veren âlimler onun talebeliği hakkında malumat vermemiştir. Bu nedenle hocaları ve ilim talebi için yaptığı seyahatler hususunda ciddi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte satır aralarından çıkarabildiğimiz kadarıyla İbn Dokmâk gençlik yıllarında orduda görev yapmıştır.[75] Ancak daha sonra bu görevinden ayrılarak önceleri Hanefi fıkhı tahsil etmiş,[76] ardından kendisini tamamen tarih ilmine vermiştir[77]. İlim tahsilinde nasıl bir yol izlediği özel olarak bilinmese de bu hususta, yaşadığı asırda hâkim olan ilim tahsilinde izlenilen yolu takip ettiğini söylemek mümkündür.

C. VEFATI

İbn Dokmâk eserlerinde ve özellikle tez konumuz olan *Nazmü'l-cümân* adlı eserinde hanefi mezhebini savunma ve diğer mezhep ve imamları (özellikle Şafii mezhebi) hakkında serdettiği görüşleri sebebiyle ömrünün sonlarında büyük sıkıntılar yaşamıştır. Öğrencilerinden biri olan İbn Hacer, hocasının 805/1402 yılında çektiği sıkıntıları şöyle ifade etmiştir: "*Bu yıl içinde İmam Şâfii hakkında yazmış olduğu bir ifadeden dolayı Şâfiî kadısı Celâleddîn*[78] *tarafından mahkemeye çağrılmış, söz konusu ifadeyi Trablûsî'nin kitabından naklettiğini söylemişse de kâdî onun bu mazeretini kabul etmemiş, onu döverek ve hapsederek*

---

[71] İbn Hacer el-Askalani, *el-Mucme'ul-Muessse li-mu'cemi'l-mufehres*, (thk: Yusuf Abdurrahman el-Meraşeli), Darü'l-Maarif, Beyrut 1992, I, 11-12; İbnü'l İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, 120; Ziriklî, *el-'Alâm; Kâmusü't-terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, b.y. 1981, I, 64.

[72] Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 266; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Fünûn,(* thk: Muhammed Şeref Yaltkaya), Daru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., V, 18.

[73] Menâl Ahmed Halil Ebû Bekr, *Siretu's-Sultan Nâsır Muhammed Kalavun (h.693-741),* Yayınlanmamış Yüksek Lisan tezi, Câmiatü'n-Necâh el-Vataniyye, Nablus- Filistin 2012, s. 20.

[74] Nehâr, s. 246.

[75] İbn Dokmak, *Nüzhetü'l-Enâm*, s.11.

[76] İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi el-Mustevfi bâ'de'l-Vâfi*, thk:Muhammed Emin, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1984, I, 125.

[77] İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, I, 125.

[78] İbn Kadi Şehbe, *et-Tabakatu'ş-Şafiiyye*, IV, 112; İbn Hacer, *İbnâu'l-Gumr*, VII, 440; es-Sehavi, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, IV, 106; İbn Tağriberdi, *ed-Delilü'l-Şafii*, I, 403; İbn Tağriberdi, *en-Nücumu'z-Zahira*, XIV, 237.

cezalandırmıştır."[79] İbn Hacer hocasının bu cezayı hak etmediğini söylemektedir. Bir başka talebesi olan Makrîzî, muhakemenin gerçek amacının İbn Dokmâk'ı öldürmek olduğunu, Allah'ın lütfu olmasaydı hocasının öldürülmüş olacağını şöyle ifade etmiştir: "*Hanefi alimlerinin biyografilerini muhtevi takabat kitabını yazdıktan sonra bu sebeple sıkıntıya maruz kaldı. Zira kitabının ilk cildinde Ebû Hanife'nin hayatından bahsederken diğer mezhep imamları hakkında şık olmayan bazı ibareler nakletmişti. Bazı Şâfiî alimleri bu ibarelere muttali olunca muhakeme edilmesi istendi ve yazdıklarının hesabı soruldu. İbn Dokmâk bu ibareleri kendisinin yazdığını itiraf etti. Bunun üzerine ayağı çıplak ve başı açık olarak teşhir edilmek suretiyle zindana atıldı*."[80] Yukarıda kendisinden nakilde bulunulan alimlerin Hanefî mezhebi dışındaki bir mezhebe müntesip olduğu düşünülürse, İbn Dokmâk'a reva görülen cezanın haklı olmadığı açık bir şekilde görülecektir.

Tarihçilerin beyanına göre İbn Dokmâk zindandan çıktıktan kısa bir süre sonra Dimyat'a vali olarak atandı, ancak bu görevi uzun sürmedi ve Kâhire'ye geri döndü[81]. Dönüşünden kısa bir süre sonra da hicri 809 yılının Zilhicce ayının sonlarına doğru (miladi 1407 Haziran) altmış yaşlarında iken vefat etti. Makrîzî, İbn Dokmâk'ın önce oğlunun vefat ettiğini, ardından da kendisinin vefat ettiğini ifade etmektedir[82]. Bu bilgiden hareketle İbn Dokmâk'ın evli olup kendisinden önce vefat etmiş bir oğlu olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

Makrîzî (ö. 845/1442)[83], İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448)[84], İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470)[85], Sayrefî (ö. 900/1494)[86], Sehâvî (ö. 902/1496)[87], Mütevellî (ö. 1005/1015)[88] ve İbn İmâd el-Hanbelî (ö.1032/1089)[89] gibi tarihçilerin pek çoğu İbn Dokmâk'ın 809 yılının Zilhicce ayında vefat ettiğini beyan etmekte iken Suyûtî (ö. 911/1505)[90], İbn Dokmâk'ın 811/1409 yılında ve 80 yaşlarını aşmış olarak vefat ettiğini söyleyerek yukarıda ismi zikredilen tarihçilere muhalefet etmektedir.

---

[79] İbn Hacer, *İbnâu'l-Gumr*, V, 79.
[80] Bkz. Takiyyüddin Makrizi, *Dürerü'l-ukudi'l-feride fi Teracimi'l-A'yâni'l-Müfid*, (thk: Mahmud el-Celili), Daru'l-Mağribi'l-İslami, Beyrut 2002, I, 101.
[81] İbn Hacer el-Askalani, *el-Mecmeu'l-Müesses*, II, 360.
[82] Makrizi, Takiyüddin Ebu'l-Abbas Ahmet b. Ali b. Abdülkadir, *el-'Ukûdu'l-Feridetü fi Terâcimi'l-A^yani'l-Müfideti*, (thk: Mahmut el-Celili), Darü'l Ğayb el-İslami, Beyrut 2002, I, 130.
[83] Makrizi, *el-'Ukûd,* I, 130.
[84] İbn Hacer, *el-Mücme'ul-Müessese*, III, 17,378. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *İbnâu'l-Gumr*, II, 360.
[85] İbn Tağriberdi, *el-Menhelü's-Safii*, I, 140.
[86] Sayrafi, *en-Nüzhe*, II, 237.
[87] Sehâvi, *ed-Davu'l-Lâmi*, I, 145.
[88] Et-Temimi, *et-Tabakatu's-Seniyye fi Teracim el-Hanefiyye*, I, 260,261.
[89] İbn'ül-Imâd, *Şezeratü'z-Zeheb*, IX, 120.
[90] Suyûti, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 556.

II. İBN DOKMÂK'IN İLMÎ HAYATI

Makrîzî'nin ifadesiyle İbn Dokmâk insanlarla teâmülü iyi, kimseyi yermeyen, hatta onların aleyhine meşhur rivayetlerle nakledilen malumatları zikretmekten çekinen ve onlar adına mazeretler serdeden bir âlimdir. Makrîzî ayrıca İbn Dokmâk ile arkadaşlık yaptığını ifade etmiş ve onunla yıllar süren bir komşuluğu bulunduğunu zikretmiştir[91].

İbn Dokmâk'ın eserleri içinde ilmi yapısı ve şahsiyetini de ortaya koyan en önemli eserinin, tezimize de konu olan *Nazmü'l-cümân* adlı eseri olduğunu söyleyebiliriz. O bu kitabının ilk cildini Ebû Hanife'nin hayatına ayırmış ve bu hususta ulaştığı tüm malumatı kitabına almıştır. Kitap bu yönüyle, Ebû Hanife'nin menakıbı hakkında yazılmış en hacimli eserdir. Kitabın son bölümünde Ebû Hanife hakkında yapılan eleştirilere cevap vermiş ve cevap veren alimlerin görüşlerini zikretmiştir. Nakletmiş olduğu cevaplardan bazıları sert ifadeleri muhtevidir. Ancak bununla birlikte İbn Dokmâk'ın da içinde bulunduğu hanefî alimlerin diğer mezhepleri tenkit ettiği müstakil bir kitap yoktur. Bu hususta onların yaptıkları, mezhep imamı olan Ebû Hanife hazretlerine yapılan tenkitlere ve iftiralara cevap vermek olmuştur.

A. HOCALARI VE VÂKIF OLDUĞU İLİMLER:

Bilindiği gibi ilmi şahsiyetin oluşmasında çevresel faktörlerin büyük bir etkisi vardır. İbn Dokmâk medreseleri, ilim merkezleri, tekkeleri ve ilim adamları ile dolup taşan ve mescitleriyle meşhur olan Kâhire'de doğmuş ve büyümüştür. Memlüklü sultanları Kâhire'de bulunan bu ilim merkezleri ile iftihar etmiş ve kendileri de imkân dahilinde buraların müdavimlerinden olma çabası içinde olmuşlardır. Bu çabanın bir sonucu olarak Kâhire, Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal ve tahribatı sonrasında İslam aleminin ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Memlüklü sultanların desteğiyle Kâhire'nin ulaştığı ilmi zenginlik, İbn Dokmâk ve diğer alimlerin yetişmesi için en uygun ortamı oluşturmuştur[92].

Tarihi kaynaklar İbn Dokmâk'ın hangi hocalar ve alimlerin yanında yetiştiğine dair bir mâlumat vermemektedir. Ancak genel bir veri olarak onun da diğer alimler gibi Kâhire'de bulunan ilim adamlarından istifade ettiği ve ilmî havayı teneffüs ettiği mâlumdur. Bununla birlikte kendi kitabında İbn Dokmâk'ın işaret ettiği bir kısım hocaları şunlardır:

---

[91] Ali Kemalüddin Izzüddin, *Erbaa müerrihîn ve erbaa müellefât*, el-Heyetü'l-Mısriyye, Kahire 1992, s.107.
[92] Şakir Mahmud, *et-Târîh el-İslâmî – el-'ahdü'l-Memlükî*, Dâru'l-Kutubu'l-İslâmîyye, Beyrut 1421, s. 20.

1- *el-Cevâhiru'l-mudiyye* müellifi Abdulkâdir b. Muhammed Ebû'l-Vefâ Muhyiddîn el-Kuraşî. İbn Dokmâk, Kuraşî'nin biyografisini anlatırken onun yanında Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını okuduğunu ve pek çok ilmi risaleleri ondan dinlediğini ifade etmiştir.[93]

2- İbn Sâiğ künyesi ile tanınan Muhammed b. Abdurrahman b. Ali ez-Zümrudî (ö. 777/1375). İbn Dokmâk, İbn Sâig ile ilgili olarak onunla uzun bir birlikteliğinin olduğunu ve bütün rivayetlerini nakletmek için ondan icazet aldığını ifade etmiştir.[94]

3- Abdurrahman b. Ali es-Saʿlebî. İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr bi ebnâi'l-umr* adlı kitabında es-Saʿlebî'nin hayatını anlatırken, İbn Dokmâk'ın ondan Buhârî'yi dinlediğini söylediğini nakletmiştir.[95]

Makrîzî, hocası İbn Dokmâk'tan bahsederken isim zikretmeden onun önceleri bazı fakihlerden fıkıh ilmi tahsil ettiğini, ardından edebiyat ile meşgul olmaya başladığını ve sonunda tarih alanında yazdığını ve bu alanda iki yüz cüze yakın kitap telif ettiğini ifade etmiştir.[96] Makrîzî'nin bu ifadelerinden, İbn Dokmâk'ın tarih alanında gayet mahir olduğunu ve bu alanda eşsiz bir ilme sahip olduğunu çıkartmak mümkündür. Nitekim kendisinden sonra gelen İbnü'l-Furât (ö. 807/1405),[97] Makrîzî (ö. 845/1241), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Aynî (ö. 855/1451) gibi tarihçilerin onun yazdıklarından istifade etmesi ve onu referans göstermeleri buna delildir. Böyle büyük tarihçilere kaynaklık eden bir âlimin büyük ilim adamlardan ders okuduğunu ve onlara öğrencilik yapmış olduğunu söylemek zor olmamalıdır. Sehâvî, İbn Dokmâk'ı : "*Tarihe dair yazdığı eserleri gayet faydalı ve güzeldir. İtikadı düzgün ve kendisinden bir başkasını incitecek bir söz sâdır olmamıştır*" şeklinde nitelemiştir.[98] Makrîzî, hocası İbn Dokmâk'ı şöyle nitelemektedir: "…*Tarih ilmine yöneldi ve bu ilimde iki yüz cüzden oluşan bir kitap telif etti. Bu alanda kronolojik olarak bir kitabı olduğu gibi, alfabetik sıralamaya uygun bir kitap telif etti. Bunların yanında iki ciltten oluşan Türk devlet tarihi, Sultan Berkûk'un biyografisi ve Hanefî fakihlerinin biyografilerini işlediği bir tabakat kitabı kaleme aldı. Türk devlet tarihini ve idarecilerini gayet iyi bilirdi*."[99]

İbn Dokmâk, luğavî ilimlerde tarih ilminde olduğu gibi uzman değildi. Tarih alanında yazdığı pek çok kitabında yer verdiği mâlumatı aktarırken dil ile ilgili bir takım problemlerle karşılaşmış, halk ağzını kullanmış ve fasih olmayan kelimelere yer vermiştir. Nitekim bazı

---

[93] İbn Dokmâk, *Nazmü'l-cümân*, III, vr. 1317.
[94] İbn Dokmâk, *Nazmü'l-cümân*, III, vr. 1407.
[95] İbn Hacer, *Enbâu'l-gumr*, I, 120-121.
[96] İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, I,139.
[97] İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furat*, IX, 406.
[98] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî'*, I, 46.
[99] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî'*, I, 46; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, VIII, 81.

alimler onun hakkında, edebiyat ile ilgili ilimleri sevdiğini ancak Arapça ilimlerine vâkıf olmadığını söylemişlerdir.[100] İbn Dokmâk sahip olduğu güzel ahlâk sebebiyle, akranları arasında sevilmiş ve saygı duyulan biri olmuştur.[101]

B. ÖĞRENCİLERİ VE KENDİSİNDEN RİVAYETTE BULUNANLAR

Daha önce ifade edildiği üzere İbn Dokmâk, tarih ilmindeki geniş vukûfiyeti sebebiyle, gerek muasırları, gerekse kendisinden sonra gelen tarihçiler için bir ilham ve referans kaynağı olmuş, bu yönüyle de İbn Hacer gibi alimler tarafından "Mısır'ın tarihçisi" lakabıyla anılmıştır[102]. Dolayısıyla böylesine bir alimin öğrencilerinin olmadığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte tarihi kaynakların bu konuda yok denecek kadar az bir malumat vermesi bizi şaşırtmaktadır. Aynı durum hocaları ve kendisinden ilim aldığı âlimler hususunda da geçerlidir. İbn Dokmâk'ın kitaplarını kütüphane raflarından indirerek tahkik eden ilim adamları da bu konuda bir izah yapmamışlardır. Bununla birlikte kitaplarında ona talebelik yaptığını açıkça ifade eden İbn Hacer'i ve Makrîzî'yi, İbn Dokmâk'ın öğrencileri arasında saymak mümkündür.

C. DİĞER ALİMLER ARASINDAKİ YERİ VE ALİMLERİN ONUN HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

İbn Dokmâk'ın, te'lifatının çokluğu ve ilim ehli arasında muteber olması yönüyle asrının en önemli tarihçilerinden biri olduğu hususu ilim ehlince müsellemdir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî gibi bir ilim otoritesinin onu, "asrın tarihçisi" olarak nitelemesi[103], bu kanaati ispatlamaktadır. Ayrıca talebesi ve arkadaşı Makrîzî ve bir başka tarihçi İbn Tağrîberdî'nin onu, "Mısır diyarının tarihçisi" şeklinde tasvir etmesi[104], onun tarih alanındaki yetkinliğini gösterir ayrı bir delildir.

Onun biyografisini kaleme alan tarihçiler yazdığı eserlerin faydalı, geniş malumatlara muhtevi olduğunu, itikadının düzgün ve insanlarla olan âdâb-ı muâşeratında gayet üstün vasıflara sahip olduğu hususunda fikir birliği içindedirler.[105]

---

[100] Mesela bkz. İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müessis*, I, 12.
[101] İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, II, 360; *el-Mu'cemü'l-müessis*, I, 21; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü'sâfî*, I, 360; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî*ʿ, I, 145; Sehâvî, *et-Tabakatu'seniyye*, I, 262.
[102] İbn Hacer, *el-Mecmeu'l-müessis*, thk: Yusuf Meraşi, Daru'l-Marife, Beyrut 1994, III, 17.
[103] İbn Hacer, *el-Mecmau'l-Müessis*, III, 18.
[104] İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, I, 4; Zirikli, *el-Alam*, I, 65.
[105] İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, II, 139-140; *el-Mücemmau'l-müessis*, I, 12; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfî*, I, 360; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî'*, I, 145; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 262; ez-Ziriklî, *el'A'lâm*, I,65.

D. ESERLERİ

Daha önce değinildiği üzere İbn Dokmak'ın tarih alanında yazdığı eserleri iki yüz cüze ulaşmıştır. Ancak bu eserlerin pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Yazma halinde bulunan eserleri dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunmaktadır. Tarih kitaplarında zikredilen belli başlı eserleri aşağıdaki gibidir:

1. ***El- Cevheru's-semîn fî sîrati'l-mulûki ve's-selâtîn*:** Kitap matbu olup ilim ehli arasında mütedâvildir.[106]

2. ***El-İntisâr livâsitâti Akdi'l-emsâr*:** Kitap matbu ve mütedâvildir. Coğrafya ile ilgili olup özellikle de dördüncü ve beşinci ciltleri Fözler tarafından müellifin kendi nüshası dikkate alınarak neşredilmiştir. Yazma nüshası Mısır Kütüphanesinde 244 numarada yer almaktadır. Kapsamlı bir fihrist ile 1309/1892 basılmıştır. Kitapta Fustât ve İskenderiyye şehirlerinin çarşıları, medreseleri, caddeleri ve umumen Mısır'ın köyleri ve kasabaları ile ilgili geniş bilgiler vardır.[107]

3. ***Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslam*:** Kronolojik olarak yazılmış bir eser olup 779/1377 yılına kadarki tarihi olayları kapsamaktadır. Kitap bir cilttir. Matbu ve mütedâvildir.[108]

4. ***Tercümânu'z-zamân fî terâcimi'l-a'yân***: Alfabetik bir tertip ile kaleme alınmıştır.[109]

5. ***Akdu'l-cevâhir fî sireti'l- meliki'z-Zâhir*:** Sultan Berkûk el-Çerkesî'nin hayatı hakkındadır.[110]

6. ***Nazmu'l-cümân fî tabakâti imâmünâ en-Nu'mân:*** Tezimizin konusu olan bu kitap Hanefi fakihlerinin biyografilerini muhtevi olup üç cilt halindedir. Birinci cildi Ebû Hanîfe'ye hasredilmiş olup, kalan iki cildi onun esaslarını tesis ettiği mezhebin fakihlerine ayrılmıştır.[111]

7. ***Fevâidu'l-fevaid***: Rüya tabirleri hakkındadır.[112]

---

[106] ez-Ziriklî, *el'A'lâm*, I,64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 58. (Bu eserin tamamı Muhammed Kemal 'İzzeddîn Ali tahkîkiyle basılmıştır. Âlem el-Kütüb Beyrut, 2007).

[107] Corcî Zeydân, *Târihi âdâbi'l-arabiyye*, I, 189. (Yakın bir zamanda tahkiksiz bir şekilde el-Mekteb et-Ticârî Yayın evi tarafından da basılmıştır Beyrut, t.y) .

[108] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 145; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 64; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 86. (Bir diğer baskısı ise Semîra Tabbâra tahkîkiyle el-Mektebetü'l-Asriyye de basılmıştır, Beyrut, 1999).

[109] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 287.

[110] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I,278; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 58.

[111] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1962; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 34 ; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 86.

[112] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 278. II, 1151.

8. ***el-Kunûzü'l-mahfiyye fi terâcimu's***-sufiyye Kitap, sufiler ve evliyaların hayatlarından kesitler verir.[113]

9. ***Yanbûu'l-mezâhir fî sîreti'l-meliki'z-zâhir***: Kâtip Çelebî tarafından İbn Dokmak'a nispet edilmiştir.[114]

10. ***ed-Durarü'l-munaddad fî vefâyâti ümmeti Muhammed***: Bağdâdî ve Kehhâle tarafından İbn Dokmak'a nispet edilmiştir.[115]

11. ***Ed-Dürerü'l-mudiyye fî fadli Mısır ve'l-İskenderiyye***: Kâtip Çelebî tarafından İbn Dokmak'a nispet edilmiş olup, *el-İntisâr livâsitâti Akdi'l-emsâr* kitabın muhtasarı olduğu söylenmektedir.[116]

12. ***İkdü'l-cevâhir'in muhtasarı***[117] Bu kitap daha önce yazdığı bir kitabın muhtasarıdır.

III. İBN DOKMÂK'IN *NAZMÜ'L-CÜMÂN* ADLI ESERİ VE ESERİN TAHKİKİNDE İZLENİLEN METOT

A. KİTABIN MÜELLİFE NİSPETİ

"Mısır'ın tarihçisi" lakabıyla tanınmış İbn Dokmâk tarih alanındaki çalışmalarının çokluğu ile meşhur olmuştur. Tezimizin konusu olan *Nazmü'l-cümân* adlı eserinin kendi eliyle yazdığı nüshasının her cildinin başında kitabın kendisine ait olduğuna dair bir not düşmüştür. Aynı şekilde muâsırı olan ve son yıllarını onunla birlikte geçiren Makrîzî kitabı ondan almış, okumuş ve kitabın haşiyesine okuduğuna dair not düşmüştür. İbn Dokmâk sonrasında yaşayan alimlerin bir kısmı da kitabın ona ait olduğunu onaylamışlardır. Terâcim kitapları ve yazma eserler katalogları da kitabın İbn Dokmâk'a ait olduğunu belirterek onun eserleri arasında *Nazmü'l-cümân*'ı da zikretmişlerdir[118]. Tüm bu göstergeler kitabın İbn Dokmâk'a aidiyeti konusunda şüpheye yer vermeyecek şekilde şehadet etmektedir.

Nazmü'l-cümân'ı İbn Dokmâk'a nispet eden alimler ve söz konusu nispeti zikrettikleri kitapları şunlardır:

Kaynak Eserler

1. Makrîzî, *Dürerü'l-ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde* I, 101-104, 34.

---

[113] Mecmûatu'l-Musteşrikîn, *Dairatu'l-Mearifi'l-İslamiyye*, I, 280.
[114] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 278.
[115] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 34; Bağdâdî, *İzâhü'l-meknûn*, III, 450; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I, 86.
[116] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 174.
[117] Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 34.
[118] İbn Dokmak, *Nazmü'l-cümân*, I, 7.

2. Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, IV, 357.
3. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemu'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, I, 17, 387.
4. İbn Hacer el-Askalânî, *Enbâu'l-gumr bi ebnâi'l-umr*, II, 360- 361.
5. İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, I, 138-140.
6. İbn Tağrîberdî, *ed-Delîlü'ş-şâfî ale'l-menheli'ş-şâfî*, I, 25 63.
7. İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 13, 9.
8. Alî b. Dâvud es-Seyrâfî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân ti tevârihi'z-zaman*, II, 237,458.
9. Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, I, 556-321.
10. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, I, 145-146.
11. Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh*, s. 152, 73.
12. Sehâvî, *Vecîzu'l-kelâm fi'z-zeyli ale'd-düveli'l-İslâm*, I, 391, 876.
13. Zeynüddîn el-Hanefî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*, III, 150-151, 1169.
14. İbn Hinâî, *Tabakâtü'l-hanefiyye*, I, 82.
15. Takiyyüddîn et-Temîmî, *et-Tabatatü's-seniyye*, I, 260, 73.
16. İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 120.
17. Şemsüddîn el-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, I, 96.
18. Abbâs el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, I, 285.
19. Muhammed Alî el-Müderris et-Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb fî terâcimi'l-ma'rûfîn bi'l-künye evi'l-lakab*, VII, 519.

Fihrist ve Kataloglar

1. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1098,1962.
2. et-Tenûkî, *Mu'cemü'l-musaniffîn*, IV, 348, 350, 238.
3. Yusuf Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûati'l-arabiyye ve'l-muarrabe, I, 103.*
4. Ziriklî, *el-A'lâm,* I, 64.
5. Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zünûn*, I, 45.
6. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâi'l-müellifîn ve âsâri'l-musannifîn*, I, 81.
7. Ömer Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 58, 437.
8. el-Fehâris, *el-Mufassele li mecelleti me'hazi'l-mahtûtâti'l-arabiyye*, I, 253, (Editör: Muhammed Fethî Abdulhâdî)
9. Hizânetü't-turâs, *Fihrisi mahtûtât*, Merkezü'l-Melik Faysal, XIV, 30.

Türkçe Kaynaklar

1. Asri Çubukçu, "İbn Dokmâk", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 414-415.

Yabancı kaynaklar

1. Brockelmann: g , II: 05 , 76 , s , II J.
2. Pedersen: Encyclopedie de I , islam II: 693 , 793.
3. ahlwardt: ... verzeichniss , 437: der arabischen hand schriften IX 372 , 301 arabes De Slane 834: catalogue des manuscrit .

B. KİTABI TELİF ETME SEBEBİ

İslam alimleri, "tabakât", "siyer" ve "ahbâru ricâl" adıyla meşhur olan şahsiyetlerin hayatını kaydetme şeklinde yeni bir literatür oluşturmuşlardır. İslamî mezheplerin ortaya çıkışından sonra bu alandaki telifatlar daha da çoğalmış ve her bir mezhebe mensup ilim ehli mezhep imamı ve mezhebe intisabı olan şahsiyetleri konu edinen kitaplar kaleme almışlardır. İbn Dokmâk'ın tezimizin konusu olan eserini yazma sebebi de benzer sâiklerle olmuştur. Nitekim kendisi kitabının mukaddimesinde İslam alimlerinin büyük şahsiyetlerin biyografilerini kaydetme konusunda farklı yaklaşmışlar içinde olduklarını, kimisinin İbn Abdilberr gibi sahabe biyografisi hakkında, kimisinin Vâkidî gibi tâbiin hayatı hakkında, kimisinin de Abdurrahman es-Sülemî gibi zâhid alimler hakkında kitaplar telif ettiğini söylemiştir.

İbn Dokmâk öncesinde Hanefî fakihlerinin hayatlarını ve ilmi çalışmalarını konu edinen kitaplar kaleme alınmış olsa da bu kitaplar mezhebe mensup fakihlerin tamamını kapsamaması ve tabakat mantığı içinde bir sistemden mahrum oluşu sebebiyle bu alanda eksiklikleri giderilmiş yeni bir kitaba ihtiyaç duyulmuştur. İbn Dokmâk buna işaret ederek sâbık kitapların küçük ve hacimsiz olduğunu ifade etmiş; Fîruzâbâdî ve Kuraşî gibi alimlerin bu alanda ciddi ve hacimli çalışmalar yaptığını, ancak bunların da tertip bakımından tabakat mantığına uymadığını söylemiştir. Ona göre Ebû Hanife'nin mezhebine tâbi olan fakihler büyük bir sayıya bâliğ olmuş, hatta sadece onun görüşlerini nakledenlerin sayısı dört bine ulaşmıştır; bir de bu şahıslardan görüşleri alıp yayanlar da işin içine katılınca sayının iyice kabardığını ifade etmiştir.[119]

[119] İbn Dokmâk, *Nazmü'l-cümân*, I, 7.

C. MÜELLİFİN KİTAPTA TAKİP ETTİĞİ METOT

Nazmü'l-cümân genel itibarıyla Hanefî mezhebine müntesip fakihleri konu edinen bir tabakat kitabıdır. İbn Dokmâk, biyografisini yazdığı fakihlere aynı derecede yer vermemiş, kimisini uzun uzadıya yazarken, kimi alimler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Orta yolu tuttuğu fakihler de vardır. Fakihleri sekiz tabakaya ayırmış ve fakihin meşhur olduğu ismi/künyesi/lakabı ile değil, alfabetik bir tertip ile ilk ismi esas alarak kitabını oluşturmuştur. Nitekim kendisi kitabının mukaddimesinde, kitabında izlemiş olduğu metodu izah edildiği şekilde açıklamıştır.

İbn Dokmâk kitabının ilk cildini tamamen Ebû Hanîfe'ye hasretmiştir. Onun hakkında nakledilen mâlumatın tamamını dikkate almış, ismi, nesebi, doğum yeri vb. konular hakkındaki bilgileri zikretmeye özen göstermiştir. Sonraki iki cildi ise sekiz tabakaya ayırdığı mezhep fakihlerine tahsis etmiştir. Her bir ciltte dört tabaka zikretmiştir. İkinci ciltte öncelikle birinci tabakaya dahil olan hicri ikinci asırda yaşamış Hanefi fakihlerini ele almış, ardından ikinci tabakada Ebû Hanife'nin ilk öğrencileri ile mülâki olan fakihlerini ve sırasıyla sonraki asırlarda yaşayan fakihleri yazmıştır. Son tabaka olarak sekizinci asırda yaşamış fakihlerin biyografilerini kaleme almış ve kendi vefatına değin bildiği fakihleri zikretmeye gayret etmiştir.

Özet olarak *Nazmü'l-cümân*; coğrafyası farklı olmakla birlikte ortak noktaları Hanefi fakihliği olan şâir, vezir, sultan, muhaddis, lugavî, kârî vb. pek çok kesimden ilim adamını konu edinen bir kitaptır. Kitabın ikinci ve üçüncü cildini esas alarak İbn Dokmâk'ın kitapta izlediği metodu aşağıdaki şekilde biraz daha belirginleştirmek mümkündür:

1. Biyografisi yazılan fakihin ismi, nesebi, lakabı, künyesi ve şehri,
2. Hocaları, öğrencileri, ilmi seyahatleri, dinlediği ve rivayette bulunduğu kişiler,
3. İlmi derecesi, eserleri ve alimlerin onun hakkındaki kanaatleri,
4. İlmi senedi/şeceresi,
5. Üstlenmiş olduğu idari vazifeleri,
6. Mescit ve medreselerde oluşturulmuş ilmi halkalardaki tedrisatı,
7. Doğum tarihi ve yeri, vefat tarihi ve yeri bilgilerini vermiştir.

İbn Dokmâk özellikle de büyük ve meşhur fakihlerin hayatını yazarken yukarıdaki unsurları dikkatle kaleme almış, bu hususlarda bir eksikliğin olmamasına özen göstermiştir. Bununla birlikte elindeki kaynaklarda bu hususlarda bir bilgi yoksa bulabildiği kadarıyla iktifa etmiştir. Özellikle de asırlara göre vefat tarihlerini dikkate alması ve her bir fakihin eserlerini alfabetik sırayla yazmış olması *Nazmü'l-cümân*'ı önemli bir kitap kılmıştır. Ayrıca

kaleme aldığı fakihin İslam dünyasına ilmi ve kültürel anlamda yaptığı katkı üzerinde durması kitabı özel kılan hususiyetler arasında sayılabilir.

IV. ESERİN YAZMA NÜSHALARININ İNCELENMESİ

A. TAHKİKTE İZLENİLEN METOT

Kitabın tahkikinde aşağıdaki metot takip edilmiştir:

1. Kitaba ait nüshaların kütüphanelerden tespitinin yapılması sonucu elde edilen üçü müellife ait olmak üzere altı nüshanın mukâbele edilmesi ve nüshalar arasındaki farkların gösterilmesi,
2. Kitapta kastedilen mananın rahatlıkla anlaşılması için gerekli yerlere hareke konulması ve mananın kolayca anlaşılmasını temin etmek için paragraflara bölünmesi,
3. Kitapta biyografisi zikredilen fakihlerin diğer kaynaklardan kronolojik olarak tespitinin yapılması ve dipnotlarda gösterilmesi,
4. Kitapta ismi geçtiği halde müellifin zikretmediği şahıslar hakkında bilgi verilmesi, (Ancak sahabe gibi zaten tanıtılmaya ihtiyaç duyulmayan şahıslar hakkında bilgi verilmemiştir.)
5. İbn Dokmâk ve öncesindeki alimlerin zikrettiği şekliyle kitapta konu edilen şahısların isimlerinin doğru okunabilmesi için hareke konulması,
6. Gerekli yerlere bold olarak ana ve ara başlıklar konulması,
7. İlgili kaynakların yardımıyla İbn Dokmâk'ın zikrettiği bilgilerin te'kid edilmesi,
8. Ayetlerin; sure ve ayet numaraları verilmek suretiyle tahricinin yapılması,
9. Kitapta zikredilen hadisler, şiirler vb. nakillerin kısa bir şekilde tahricinin yapılması,
10. İhtiyaç duyulan yerlerde kısa izahlar yapılması,
11. Manası kapalı olan kelimelerin ve kimi terimlerin İbn Dokmâk'ın yaşadığı asır dikkate alınarak şerh edilmesi,
12. Kitapta zikredilen şehir, bölge, mescit, medreselerin tespitinin yapılması ve kısaca tanıtılması,
13. Kitapta ismi geçen eserlerin parantez içinde yazılması ve imkan ölçüsünde bu kitapların tanıtımının yapılarak matbu olup olmadıkları konusunda bilgi verilmesi,
14. Kapsamlı bir fihrist yapılmasıdır.

B. NÜSHALARIN TANITILMASI

Kitabın müellif eliyle yazılan nüshalarının yaklaşık olarak tamamına ulaşılmıştır. Ulaşılan nüshalar gerek rahat okunabilmesi, gerekse müellifin elinden çıkması ya da asıl nüshaya en yakın nüshalar olması yönüyle başarılı bir tahkik çalışmasına imkan vermiştir. Nüshalarla ilgili bilgileri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. **Birinci Cild-** Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Sultan bölümü, 251 numarada kayıtlı nüsha: Kitabın birinci cildini oluşturan bu nüsha toplam 87 varaktan oluşmakta, her sayfasında 23 satır bulunmaktadır. Kitapta hem siyah hem de kırmızı mürekkep kullanılmış ve yazı gayet okunaklı bir şekilde yazılmıştır. Asıl nüsha kabul ettiğimiz bu nüshaya tahkikte ت rumuzu ile işaret edilmiştir. Nüshanın ilk sayfasında "Turhan Sultan Gazi Muhammed Han" yazılmış şu mühür bulunmaktadır.

Atıf Efendi nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi Atıf efendi bölümü 1942 numarayla kayıtlı olan bu nüshaya tahkikte ع rumuzuyla işaret edilmiştir. Nüsha 92 varaktan ibaret olup her sayfasında 31 satır bulunmaktadır. Siyah ve kırmızı mürekkep kullanılan nüsha okunaklı bir hat ile yazılmıştır. Kitabın sonunda "904 yılının Safer ayında Muhammed b. en-Nevvâm tarafından istinsah edildi" yazılmış ve "Hacı Ömer Efendi'nin vakfıdır ve onun kütüphanesinden çıkartılmamalıdır" şeklinde aşağıdaki mühür vurulmuştur.

2. **İkinci Cild-** Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed Bölümü 2832 numaralı nüsha: Kitabın ikinci cildini oluşturan ve müellif nüshası olduğu için asıl nüsha olarak kabul ettiğimiz bu nüsha toplam 169 varaktan oluşmakta ve her sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Kitabın bu ikinci cildi muhakkik (biz) açısından gayet nadir rastlanacak bir hususu da barındırmaktadır. Şöyle ki, muhakkik müellifin istinsah ettiği iki ayrı nüshayı mukabele imkanı bulmuştur. Nüshanın başında şu ibare yer almaktadır: "***Nazmü'l-cümân fî tabakâtı ashâb-ı imâmünâ en-Nu'mân*** *adlı kitabın ikinci cildidir. İbn Dokmâk adıyla meşhur*

İbrahîm b. Muhammed b. Âydemîr el-Alâî'nin telifatındandır. Allah ona ve ona rahmet dileyenlere rahmet etsin." Nüshada iki tarih bulunmaktadır; sol tarafta "Ahmed b. Alî el-Makrîzî 803 yılında bundan istifade etmiştir" denilmekte alt tarafta ise "*Bize hidayet eden Allah'a hamd olsun onun hidayeti olmasaydı biz hidayeti bulamazdık*" ayetinin yazıldığı aşağıdaki mühür bulunmaktadır.

ikinci cildin sonunda ise nüshanın müellif tarafından 794 yılında istinsah edildiği kaydı bulunmaktadır. Bu nüshaya tahkikte أ harfi rümuz olarak kullanılmıştır. Nüsha diğer nüshalara nispetle tamdır ve düşük sayfa ve satır bulunmamaktadır.

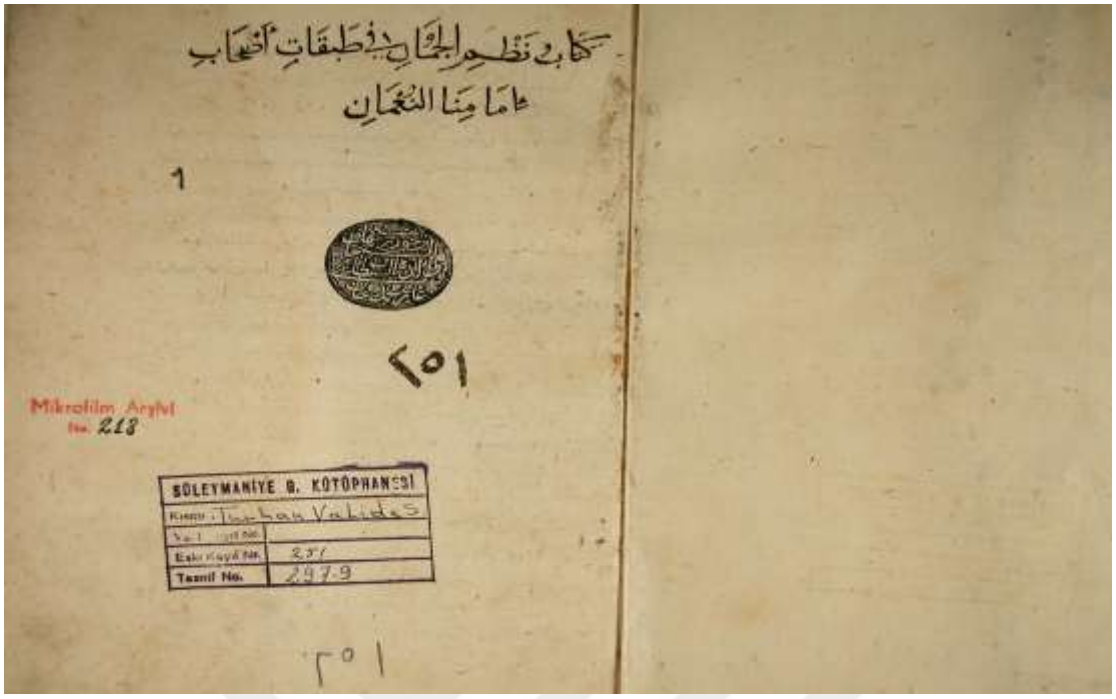
Yukarıdaki nüshayı mukabele imkânı bulduğum, müellif hattı ile istinsah edilmiş diğer bir nüsha da Süleymaniye Kütüphanesi Serez 1827'de kayıtlı nüshadır. Bu nüshaya işaret etmek için tahkikte س harfi kullanılmıştır. Nüshada iki ile dokuz sayfa arasında düşükler bulunmaktadır. Aynı şekilde 22. varak ile 23. varakın ilk sayfası ve 174. varakın son sayfası düşmüştür. Nüshanın sonunda müellifin hattıyla yazılmış olduğu ve Cemâdi'l-ûlâ ayının yirmisinde tamamlanmış olduğu kaydı bulunmaktadır.

3- **Üçüncü Cild-** Üçüncü ciltte de ikinci ciltte olduğu gibi müellife ait iki nüshayı mukabele imkanı oluşmuştur. Bu nüshalardan ilki, Berlin Kütüphanesinde II/24 numara ile kayıtlı bulunan nüshadır. Nüsha üç cüz halinde olup; 144 varaktan oluşan beşinci tabakayı, 264 varaktan oluşan altıncı tabakayı ve 444 varaktan oluşan yedinci tabakayı ihtiva etmektedir. Sayfalarda 21 satır bulunmaktadır. Bu nüsha da tahkikte asıl nüsha olarak seçilmiş ve ب harfi ile kendisine işaret edilmiştir. Bazı düşükler olsa da nüsha tamdır ve eksiklikler diğer nüshalarla telafi edilebilmektedir. Nüshanın başında iki ayrı tarih bulunmaktadır; nüshanın yüz kısmında bulunan tarih kitabın mülkiyetinin 1048 yılında intikal ettiğini göstermekte, ikinci tarih ise 1239 yılı ve Bağdat'ı göstermektedir. Bu nüshayı Almanya'nın diğer bir şehri olan Münih kenti kütüphanesi 437 ve 439 numarada kayıtlı nüsha ile karşılaştırma imkanı bulduk. Münih nüshası 141 varak olup her sayfasında 21 satır vardır. Nüshanın müellif nüshası olduğu tahmin edilmektedir. Pek çok düşüğün, takdim ve tehirin bulunduğu nüshanin gayet eski bir tarihe ait olduğu anlaşılmaktadır.

Burada şunu da kaydelim ki, kitabın üçüncü cildine ait yazma nüsha veya nüshaların nerede bulunduğuna dair konu ile ilgili kaynak ve araştırmalarda her hangi bir bilgiye

rastlamadığımız gibi yoğun araştırmalarımıza rağmen önceleri ne Türkiye kütüphaneleri ne de Mısır, Medine-i münevvere, Fransa, Vatikan, Irak ve Şâm gibi yazma eserlerin yoğun olduğu diğer kütüphanelerde de bulamadık. Ancak tezimizin yazım safhaları ilerlediği halde ümidimizi kaybetmeyip yazma eserlerin bulunduğu dünya kütüphanelerinde kitabın üçüncü cildini aramaya devam ettik. Yazma eser fihristleriyle birlikte bu konuda bilgi sahibi olduğunu düşündüğümüz ilim adamlarını ziyaret ettik ve onlarla yazıştık. Nihayet yüce Allah'ın lütfuyla ısrarlı araştırmamızın sonunda kitabın üçüncü cildini Almanya'nın Berlin ve Münih kütüphanelerinde bulup eserin tüm ciltleriyle tahkikini yapmaya muvaffak olduk. Dünya kütüphanelerinde ikinci bir nüshası bulunmayan ve bizatihi müellif tarafından kaleme alındığını gördüğümüz bu nüshaya ulaştığımızda duyduğumuz mutluluğu ifade etmek imkansızdır. Doktora çalışmamızın ilim dünyasına kazandırdığı belki en önemli hususlardan birisi, İbn Dokmak'ın Tabakat'ının üçüncü cildine ulaşmak ve üzerinde çalışıp ilim aleminin istifadesine sunmak olmuştur. Bundan sonra ilim dünyası, eserin bu cildini incelemek suretiyle Hanefi tabakatına dair İbn Dokmak'ın ele aldığı çok sayıda fukahanın biyografisini değerlendirme imkanına sahip olacaktır. Şimdiye kadar bilinmeyen ve yazma eserler kayıtlarında yer almayan bu üçüncü cildin keşfi, esere görünürlük kazandıracak ve yazma eserler kataloglarında kendisine yer bulacaktır.

C.EL YAZMASI ESERLERDEN ÖRNEKLER

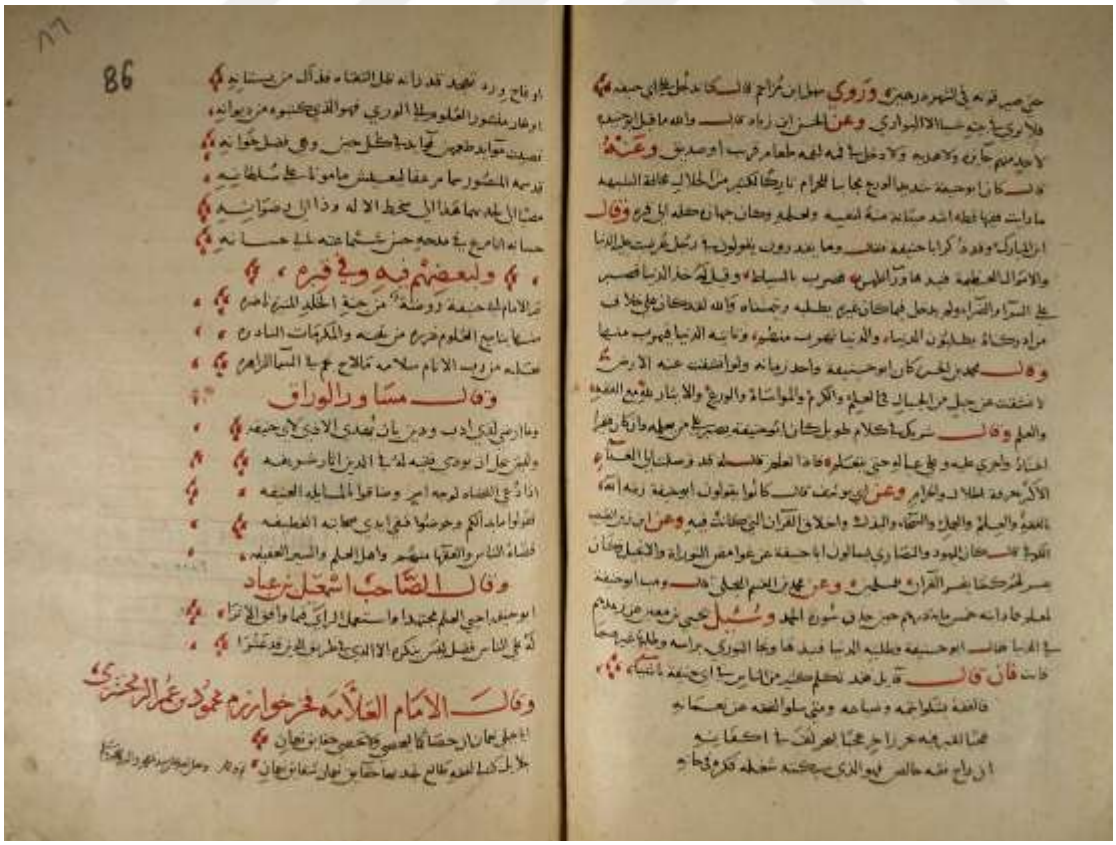
İşareti "ت"(*Turhan Valide Sultan*) Süleymaniye Kütüphanesi adlı el yazmasından birinci örnek**:**

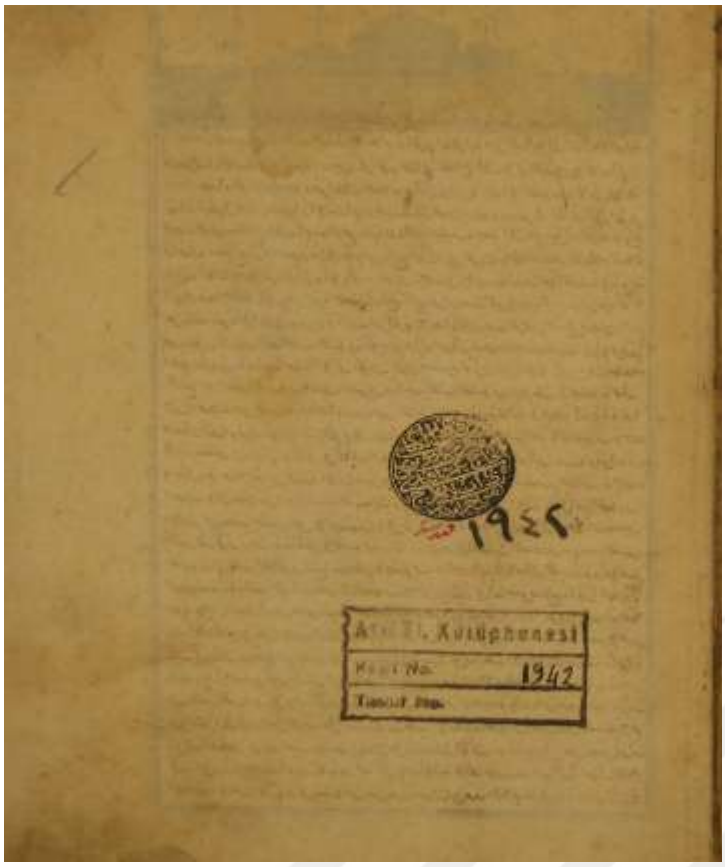
Birinci cildin "ت" (*Turhan Valide Sultan*) el yazmasının birinci sayfası:

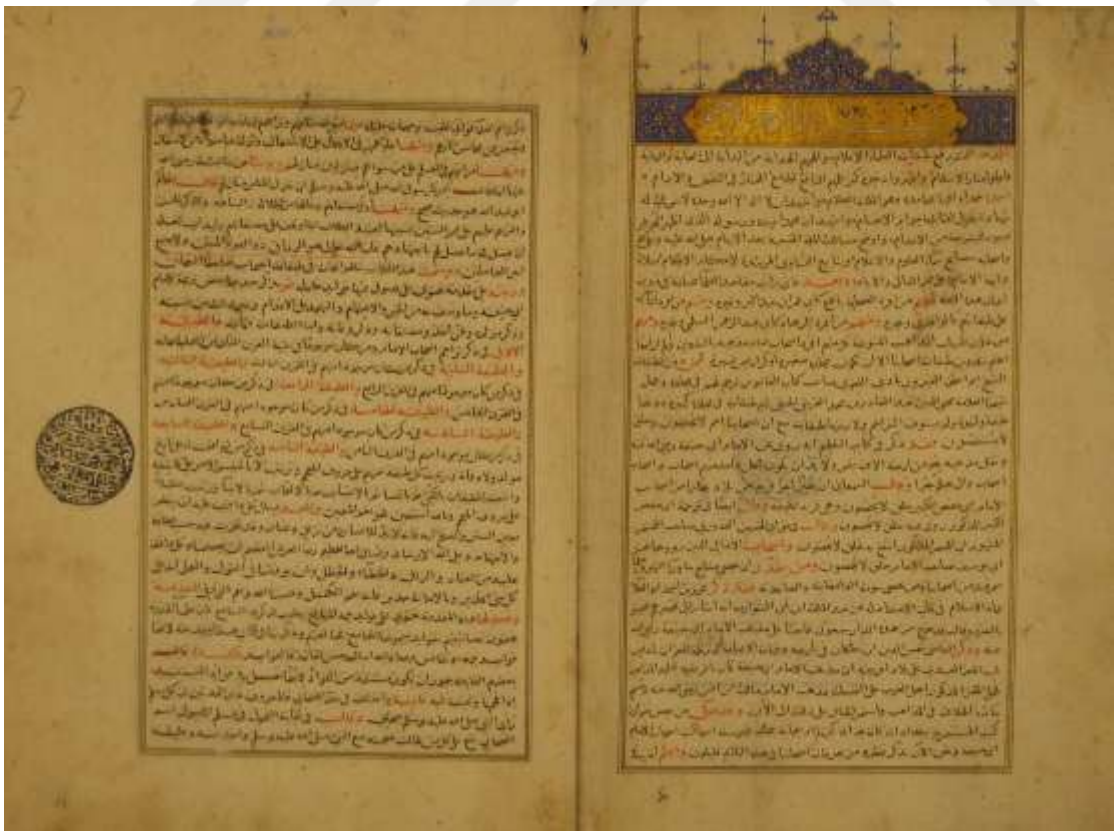
Birinci cildin “ت” ”(*Turhan Valide Sultan*) el yazmasının ortanca sayfası:

Birinci cildin “ت” (*Turhan Valide Sultan*) el yazmasının son sayfası:

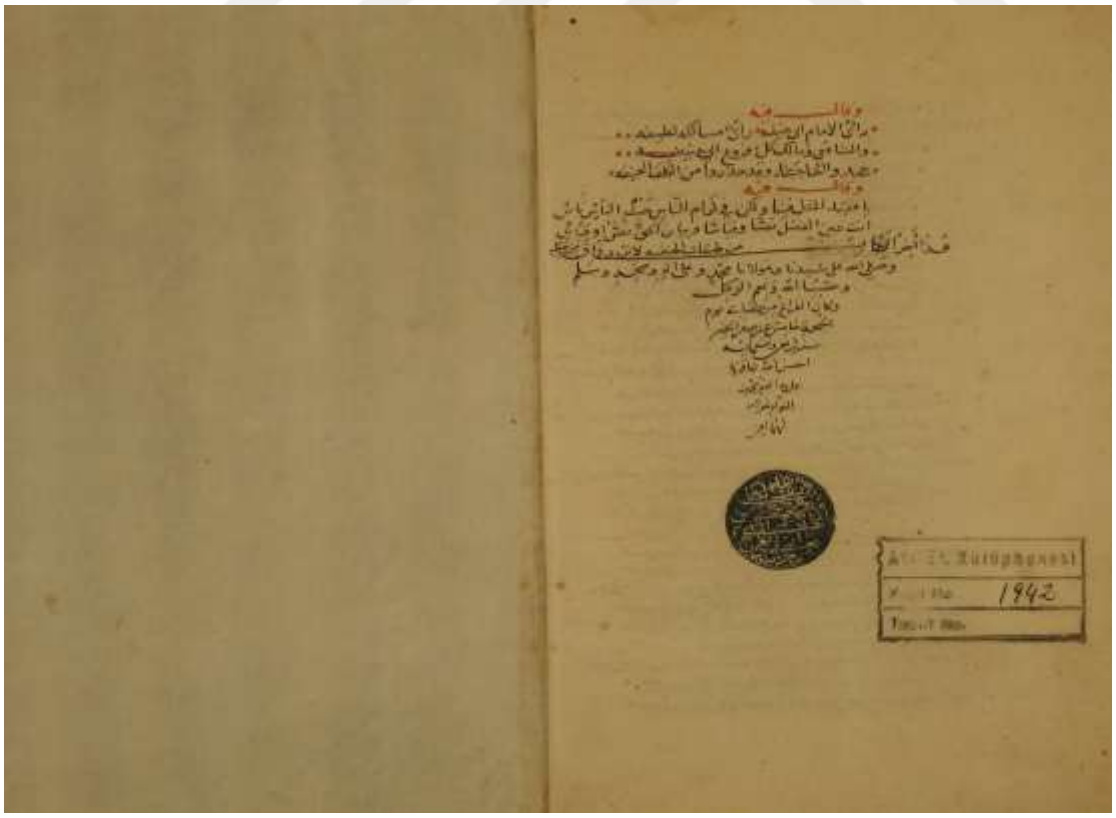
İşareti “ع” olan (*Atıf Efendi*) adlı Süleymaniye Kütüphanesi el yazmasından birinci örnek**:**

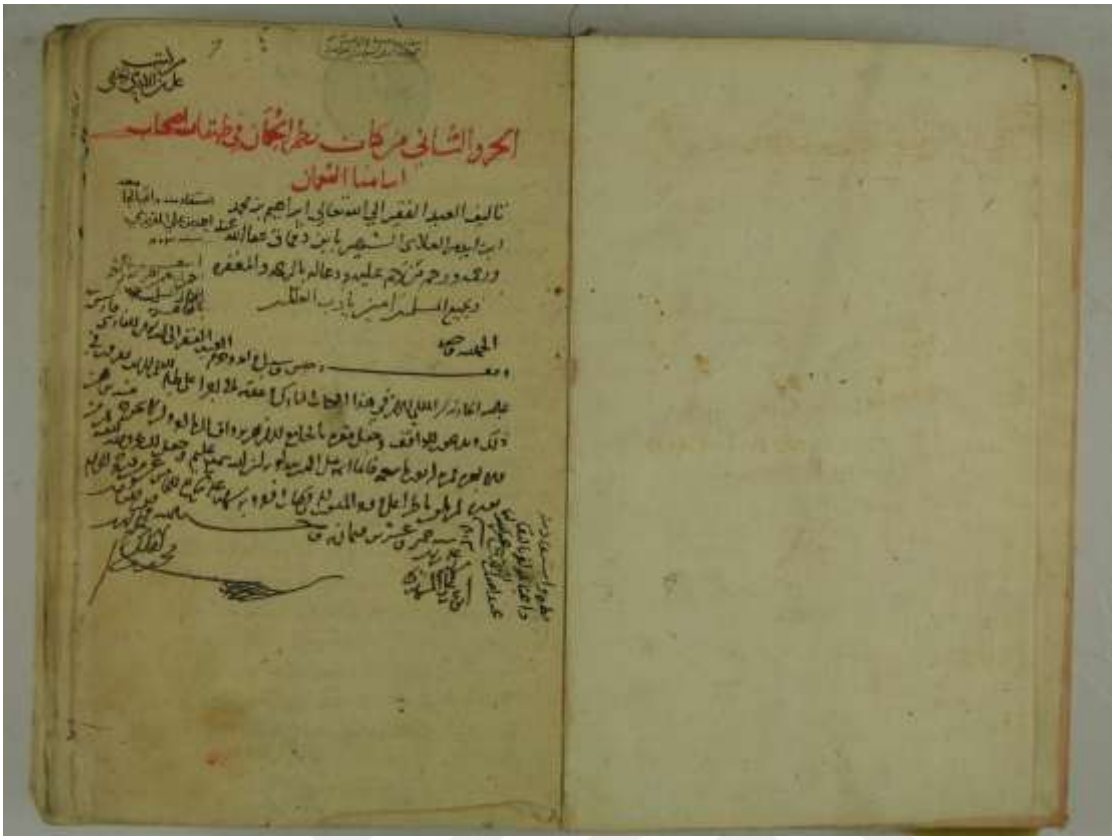
Birinci cildin “ع” olan (*Atıf Efendi*) el yazmasının birinci sayfası:

Birinci cildin “ع” olan (*Atıf Efendi*) el yazmasının ortanca sayfası:

Birinci cildin “ع” olan (*Atıf Efendi*) el yazmasının son sayfası:

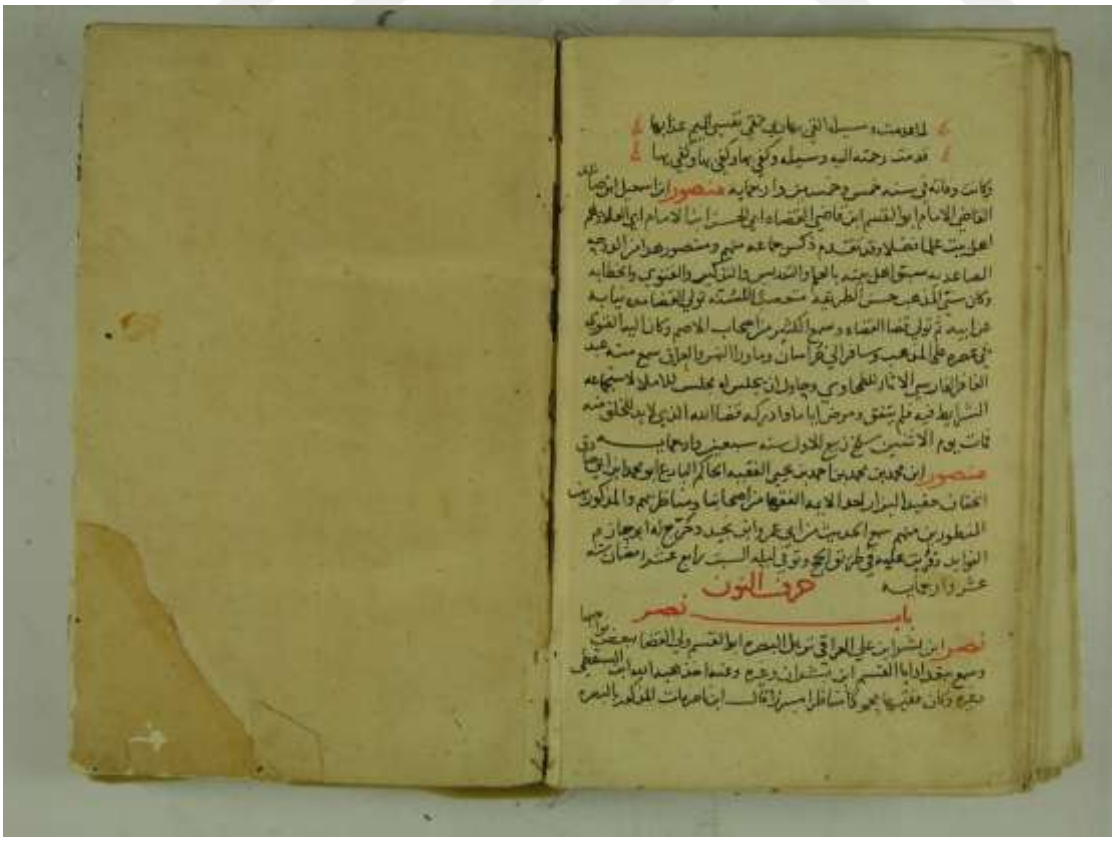
İkinci cildin İşareti “ أ ” olan (*Topkapı Sarayı*) Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed adlı el yazmasından birinci örnek:

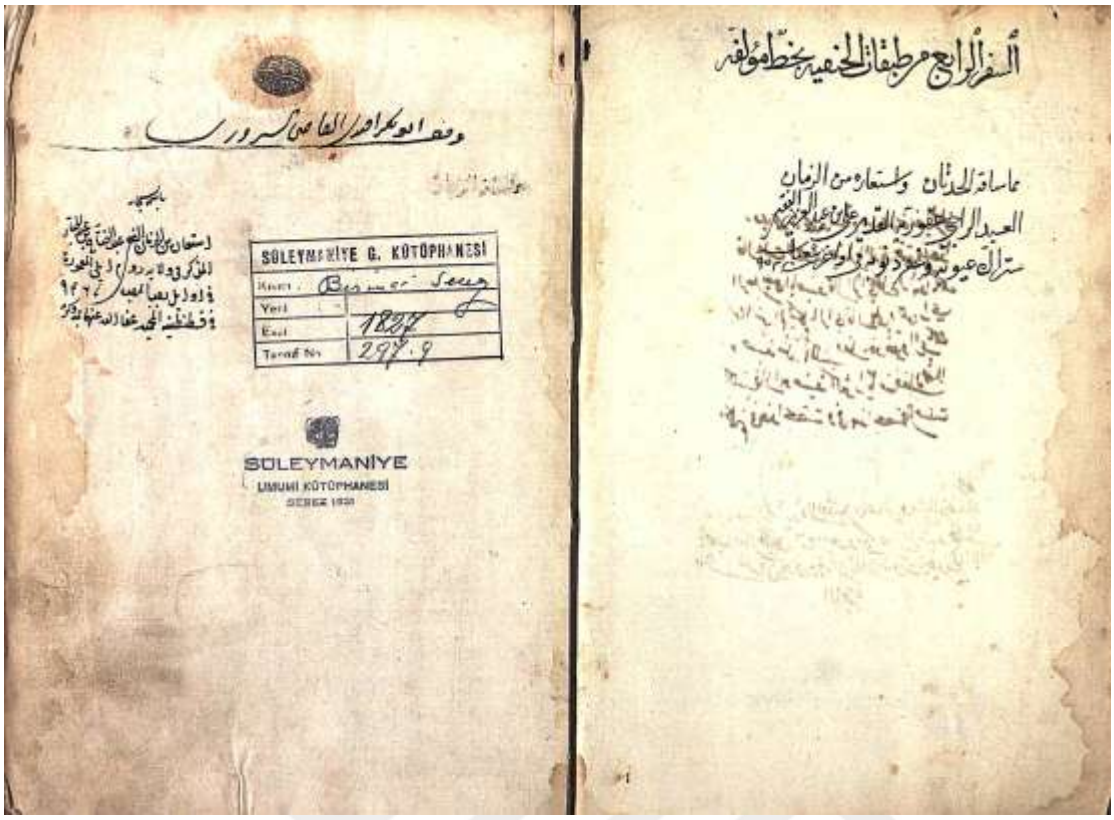
İkinci cildin “أ” (*Topkapı Sarayı*) el yazmasının birinci sayfası:

İkinci cildin "أ" (*Topkapı Sarayı*) el yazmasının ortanca sayfası:

İkinci cildin "أ" (*Topkapı Sarayı*) elyazmasının son sayfası:

İkinci cildin işareti "س" (*Serez*) adlı el yazmasından birinci örnek**:**

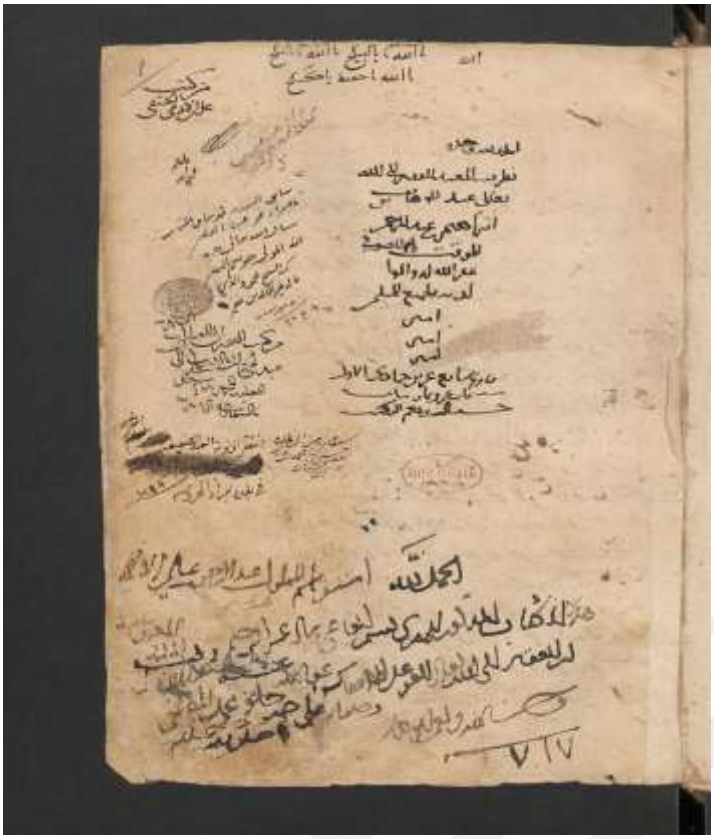
İkinci cildin "س" (*Serez*) el yazmasının birinci sayfası:

İkinci cildin "س" (*Serez*) el yazmasının ortanca sayfası:

İkinci cildin "س" (*Serez*) el yazmasının son sayfası:

Üçüncü cildin işareti "ب" (*Berlin*) adlı el yazmasından birinci örnek:

Üçüncü cildin "ب" (*Berlin*) el yazmasının birinci sayfası:

Üçüncü cildin "ب" (*Berlin*) el yazmasının ortanca sayfası:

Üçüncü cildin "ب" (*Berlin*) el yazmasının son sayfası:

Üçüncü cildin işareti “م” olan (*Münih*) adlı el yazmasından üçüncü örnek:

Üçüncü cildin “م” (*Münih*) el yazmasının birinci sayfası:

Üçüncü cildin "م" (*Münih*) el yazmasının ortanca sayfası:

Üçüncü cildin "م" (*Münih*) el yazm

SONUÇ

Bu çalışma, Memlükler dönemi tarihçisi İbn Dokmâk hakkında yapılan, araştırma ve tahkik gibi çalışmaların bırakmış olduğu bazı boşlukları doldurmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda İbn Dokmâk'ın, hocaları ve öğrencilerinin kimlerden oluştuğu, ilmi bakımdan hangi kaynaklardan beslendiği ortaya konulmuştur. Çalışma, İbn Dokmâk'ın kendi teliflerinden yola çıkarak onun ilmi hayatı ve kendisine icazet veren ilim ehli hakkında önemli verileri ihtiva etmektedir. Bu çalışmayla, İbn Dokmak gibi büyük bir tarih âliminin kütüphane raflarında yalnızlığa terk edilmiş kitabı gün yüzüne çıkartılarak üç cilt halinde tahkiki yapılmış ve bu şekilde ilim ehlinin istifadesine sunulmuştur.

Mısır'da hüküm süren Memlüklü Devleti'nin gerek "Memâlik-i Bahriyye" gerekse "Memâlik-i Burciyye" dönemleri ortaçağ boyunca ilmi çalışmaların en verimli olduğu dönemlerden biridir. Bu dönemin önemli ilim adamlarından biri sayılan İbn Dokmâk, devlet ricalinden büyük destek görmüş ve onların iltifatına mazhar olmuş, gerek kendi dönemi gerekse kendisinden sonra gelen tarihçiler nezdinde itibar kazanmıştır. Onun bu değeri kazanmış olmasının sebepleri arasında, tarih ve tabakat alanında yazmış olduğu sayıca kabarık olan eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerinin çokluğu, ona çok haklı olarak "Mısır'ın Tarihçisi" ünvanını kazandırmıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla İbn Dokmâk, bu eserinde alimlerin, ediplerin, devlet adamlarının ve düşünürlerin biyografilerini, isimlerini, künyelerini, lakaplarını, ilmi derecelerini ve edindikleri görevleri izah ederek takdim etmiş, bunun yanında doğum ve vefat tarihlerini zikretmeye ayrı bir önem vermiştir. Biyografileri kısa tutmuş, ilgili yerlerde konu hakkındaki ayetleri, hadisleri şiir mısralarını zikretmiş, ayrıca gerek duyduğu yerlerde ilmi ıstılahları açıklamıştır. Onun, eserlerinde takip ettiği bu metot, diğer tabakat yazarlarınca da takip edilmiştir.

Çalışmamızda, İbn Dokmâk'ın eserini kaleme alırken istifade ettiği kitaplar ayrı ayrı incelenmiş, müellifleri ve eserlerinde takip ettikleri metot dikkatlice incelenmiş, ayrıca İbn Dokmâk'ın onlardan naklettiği ibareler ile istifade ettiği ibareler arasında karşılaştırmalar yapılarak İbn Dokmâk'ın ilmi emaneti ve dikkati tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda İbn Dokmâk'ın sayıca kabarık ve farklı alanlarda yazılmış pek çok kitaptan istifade ettiği halde -özellikle kitabın üçüncü cildinde görüleceği üzere- ne kadar seçici ve özenli bir dil kullandığı ortaya konulmuştur. İstifade ettiği kitapların isimlerini zikretmesi ve aldığı kaynakların ibarelerini olduğu gibi nakletmesi ilmi emanetinin ne kadar ileri bir düzeyde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici bulunmuştur.

Böyle değerli bir âlimin halen yazma halinde bulunan ve yukarıda işaret ettiğimiz diğer eserlerinin de ilim âleminin istifadesi için tozlu kütüphane raflarından indirilip ivedilikle tahkik ve tahlile ihtiyacı bulunmaktadır. Sonuç olarak, beni Türkiye'nin en önemli ve köklü üniversitelerinden biri olan Marmara Üniversitesi (İlahiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü)'nde bir doktora öğrencisi olma ve böyle bir doktora tezi yapma imkanı verdiği için önce Yüce Allah'a hamdetmeyi, daha sonra buna vesile olan T.C. devletinin değerli

yöneticileri ve ilim adamlarına teşekkürü bir borç bilirim. Alimlerimizin bizlere bıraktığı kadim mirasımıza hizmet etmeyi ve bu yolda hayatımı vakfetmeyi üzerime bir vazife telakki ediyor ve bu kıymetli çalışmayı hazırlamamda hiç bir yardımını esirgemeyen kıymetli hocalarıma teşekkürlerimi arz ediyorum.

KAYNAKÇA

ABBÂDÎ, Ahmed Muhtar, ***Kıyâmu Devleti'l-Memâlik fi Mısr ve'ş-Şam***, Daru Matbaati'n-nahda 1922.

ANTUVÂN, Sâlhânî el-Yesûî, **,** ***Târihu muhtasarüd-düvel,***, Dârür-Râid el-Lübnânî ,Beyrût, 1983.

ÂŞUR, Said Abdulfettah, ***el-Asru'l-Memâliki fi Mısr ve'ş-Şam***, Daru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire , b.t,1976.

AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmet b. Musa el-'Ayntâbi el- Hanefi (ö. 855/1451) ***er-Ravzu'z-Zâhir fi Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir,*** thk: Hans Ernest, Daru'l-İhyâi'l-Kütubi'l-Arabiyye, Kahire, 1962.

…….., ***Ikdü'l- Cuma'n fi Târihi'z- Zaman*** li Bedreddin Ayni, thk: İmam Ömer Şükrü, Medlavli Yayınevi, Kahire 2002.

AZZÂM EBDU'L-VAHHÂB, ***Mecâlisu's-Sultan el-Ğavri, Safâhatün fi Tarihi Mısr fi'l-karni'l-âşir el-milâdî,*** Müssesetü Hindâvî litta'lîm vs-sakâfe, 1,Baskı ,Kâhire 2012.

BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, ***Hediyyetü'l-'Arifîn bi-Esmâi'l-Müellifin ve'l-Musannifîn***, İstanbul 1951.

DEHMAN, Muhammed Ahmed, ***Mu'cemü'l-elfâzi'l-Târihiyye fi'l-asri'l-Memlükî***, Darül Fikr ,Dımaşk –Beyrut 1990.

DEVÂDAR, Baybars Rükneddin b. Abdullah el-Mansuri (ö.725 /1324), ***Zübdetü'l-fikr fi Tarihi'l-Hicri***, thk: Zübeyde Muhammed Ata, Aynün li'd-Diraseti ve'l-Buhûsi'l-İctimaiyye , Kahire ty.

EBU BEKR, Menâl Ahmed Halil, , ***Siretu's-Sultan Nâsır Muhammed Kalavun*** (h.693-741), Yayınlanmamış Yüksek Lisan tezi, Câmiatün -Necâh el-Vataniyye, Nablus, Filistin, 2012, s.20.

ĞÂMİDÎ, Abdullah, ***Cihâdü'l-Memâlik Didda'l-Mağûl ves-Salîbiyyîn*** Matba'atu Câmi 'ati Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1413/1993.

ĞIYÂSÎ, Abdullah b. Fethullah (ö: IX. asır sonu/XV. asır) ***Târîhu'l-Ğıyâsî***, Matba'atu Es'ad , Bağdat 1975.

HASAN, İbrahim Hasan**,** ***Tarihü'l-İslam es-siyasî ve'd-dîn ve's-sekafî ve'l-ictimâî***, el-Mektebetü'l-Mısrıyye, Kahire 1965.

HASAN, Ali İbrahim**,** ***Mısır fi'lusûr el-vustâ*** , Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1994.

HATÎB, Mustafa Abdülkerim, ***Mu'cemü'l-elkâb ve'l-Mustalahatu't-târihiyye***, Müessetü'r-Risale, Beyrut 1416/1996.

İBN ABDİZZÂHİR, Muhyiddin (ö: 692/1293), ***Tefsîru'l-Eyyâmi ve'l-'Usûri fî Sireti'l-Meliki Mansur***, Kahire 1961.

İBN ARAPŞAH, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed (ö: 754/1350), ***Acâibü'l-Makdûr fî Ahbâri Timur***, Matba'atun-Nîl, Kahire 1285/1868.

İBN DOKMÂK, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir (ö. 656/1261), ***Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslâm***, thk: Sami Teyyare, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut1997.

İBN HACER, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1448): ***Ebneü'l-Umr bi Enbei'l-Umr***, thk: Hasan Habeşi, Kahire 1415.

----------, ***el-Mu'cemü'l-Muesses li-mu'cemi'l-mufehres***, thk: Yusuf Abdurrahman el-Meraşeli, Marife Yayınları, Beyrut 1413/1992.

----------, ***Zeylü'd-Düreri'l-Kâmine***, thk: Adnan Derviş, el-Munazzamatü'l-Arabiyyetü li's-Sâkafeti ve'l-Ulûm, Ma'hedü'l-Mahtûtati'l-Arabiyye, Kahire 1412/1992.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed (ö: 8/1406) : ***Kitâbü'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men Âserahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber***, I-VII, Müessetü'l-Âlemî, Beyrut, 71.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 681/1282) : ***Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân***, thk. İhsân Abbâs, I-VIII, Beyrût 1968.

İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer ed-Dımaşkî (ö. 774/1372**), *el-Bidâye ve'n-Nihâye***, I-XIV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1988.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem b. Muhammed el-İfrikî (ö:711/1311), ***Lisânü'l-'Arab***, Darü's-Sadr , Beyrut ty.

İBN ŞÂKİR, Muhammed b. Ahmed el-Kütübî (ö: 764/1393), ***Fevâtü'l-Vefâyât ve'z-Zeylü Aleyha***, thk: İhsan Abbas, Beyrut 1973-1974.

İBN İYÂZ, Muhammed b. Ahmed (ö: 930/1523***) Bedâiu'z-Zuhur fî Vekâi'z-Zuhur***, Büyük Amerika Matbaası, Kahire1311.

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemâlüddîn Ebî'l-Mehâsîn Yusuf b. Tağriberdî el-Atabekî (ö. 874/1469): ***en-Nücûmu'z-Zâhira***, thk. Dâru'l-Kütüb, I-XII, Kahire 1936.

……, *ed-Delilü'ş-Şâfi ale'l-Menheli's-Sâfî* thk: Abdülfettah Muhammed Hulu, Kahire 1390/1970.

……., *el-Menhelü's-Sâfi el- Mustevfi Ba'de'l-Vâfi*, thk: Muhammed Muhammed Emin, Kahire 1984.

İBN VÂSIL, Cemaleddin Abdullah Muhammed Sâlim b. Nasrullah (ö:497/1297) ***Müferricu'l-Kurub fî Ahbâri Beni Eyyûp***, thk: Hüseyin Muhammed Rabi, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1977.

İBNÜ'L-FURÂT, Nasirüddin Abdürrahim b. Furât (ö: 807/1404), ***Târihu İbni Furât***, thk: Kostantin Razik, Amerika Matbaası, Beyrut 1942.

İBNÜ'L-FUVÂTÎ, Kemalüddin Abdürrezzak***, el-Havâdisü'l-Câmiatü ve't-tecâribü'n-Nefi'atü fî mieti's-sâbi'a***, thk: Mustafa Cevad, Mecelletü'l-Mecme' el-İlmî el-Irâkî 1351/1932.

İBNÜ'L-İMÂD, Şihâbüddîn Ebû'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî ed-Dımaşkî (ö. 1089/1679) : ***Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb***, I-X, Kahire 1931-1932.

İBNÜ'Ş-ŞEDDÂD, Ebu'l Mehâsin Yusuf b. Rafi' el-Esedi (ö: 632/1234), ***en-Nevâdiru's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye***, thk: Cemaleddin Seyyar, Dârü'l-Kitabi'l-Mısrıyye, Kahire 1962.

İBNÜ'T-TEMÎMÎ, Takiyyüddin Abdülkâdir el-Mısrî el-Hanefî (ö. 1005/1596) ***et-Tabakatü's-Seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye***, thk: Abdülfettah Hulu, el-Meclisü'l-A'la li-Şuûni'l İslamiyye Kahire 1390/1970.

İNÂN, Abdullah, ***el-Ezher a'zamü'l-ma'âhid eseran fi himâyeti'l-luga veddîn, Mecelletü'l-Arabî***, Mecelletü'l-Arabî, sayı 14 Kuveyt 1960. s.18-19.

İSFEHÂNÎ, el-İmâdüddin Ebu Abdullah b. El-İmad (ö.597/ 1200), ***el-Fethu'l Kusiyy bi'l-fethi'l-Kudsî***, Darü'l-Mısriyye, Kahire ty.

İSHÂKÎ, Muhammed Abdülmûti b. Ebi Feth b. Ahmed b. Abdülğanî (ö:1106/1650), ***Ahbârü'l-evvel fi men tasarrafe fi Mısr min erbâbi'd-düvel***, Ezher Matbaası, Kahire 1311/1893.

İZZEDDİN, Ali Kemalettin, ***erba'tü müverrihîn ve erba'tü müellefât (min Devleti'l-Mamâlîk el-Çerâkise)*** (Çerkez Memlükleri Devletinden), el-Hey'etü'l-Misriyye li'Küttâb, Kahire 1992.

KALKAŞANDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (ö.821/1418) ***Meâsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-Hilâfe***, thk: Abdüssettar Ahmed Ferrâc , Kuveyt 1963.

KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî er-Rûmî el-Hanefî (ö.1067/1656): ***Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn***, thk. Muhammed Şerâfettin Yaltkaya, I-II, Beyrut ty.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, (ö.1408/1987), ***Mu'cemü'l-müellifin: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye***, I-XV, Beyrut, 1993.

KUTLUBOĞA, İmam Zeyneddin Ebi'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefi (ö: 879/1474): ***Tâcü't-terâcim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye***, thk: İbrahim Sâlih, Dârü'l-Memun li't-turas, Dımaşk-Beyrut 1412/1992.

MAKRÎZÎ, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed Abdülkâdîr el-Hüseynî (ö. 845/1441): ***Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr fî zikri'l-hıtat ve'l-âsâr***, Halep, 1270/1853.

……, *el-'Ukûdu'l-ferîde fî terâcimi'l-a'yâni'l-müfîde*, thk: Mahmut el-Celilî, Dârü'l Ğaybi'l-İslâmî, Beyrut 1423/2002.

....., *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. [thk. Ahmed Abdülkadîr 'Atâ], (Beyrut: Dârü‟lkütübi‟l-ilmiyye, (1418/1997), IV, 26.

MECMûATÜ'l-MÜSTEŞRİKÎN, ***Dairatu'l-Mearifi'l-İslamiyye***, eş-Şârika 1. baskı, Merkez eş-Şârika li'libdâ' el-fikrî 1998, I,61.

MUSTAFA, Nadiye, ***el-Asru'l Memlüki min Tasfiyeti'l-Vucudi'l-Moğol ilâ Bidâyeti'l-Hecemâti'l-Avrubbiyyeti's-Sâniye*** (642-923/1358-1517), el-Ma'hedü'l-Alem li'l-Fikri'l-İslamî, Kahire 1417/1996.

MÜBAREK, S. Ali Paşa (ö. 1311/1893): *el-Hıtatü't-Tevfîkiyyetü'l-Cedide*, Bulak Matbaası, Kahire 1306/1888.

NEHAR, Ammar Ahmed, ***"ed-Dirâsâtin-nazariyye fî asri Devleti'l- Mamâlîk el-Bahriyye (h.648-784/m.1250-1382)"***, sayı: 2, Dımeşk 2012, s.117-118 .

NÜVEYRÎ, Şihâbuddîn, Ahmed b. Abdülvehhâb (ö. 733/1332): *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* thk: Müfid Kamih Vaherih, Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.

RABİ'İ, BELKİS - 'İYDAN LEVİS, *Makrizi'nin **"İtti'âzü'l-Hunefâ bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fatimiyyîne'l-Hulefâ"** Adlı Eserdeki Yöntemi ve Kitaptaki Kaynakları,* Yayınlamamış doktora tezi, Câmi 'atü Bağdât Külliyet-Terbiye, Bağdat, 2007.s25.

RÂĞIB EL-İSFAHÂNÎ, Hüseyin bin Muhammed bin Mufaddal (425 h.): *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Davud, Dârü'l-kalem, Dımaşk-Beyrut 1340/1922.

ROZENTHAL, Franz: ***İlmü't-târih inde'l-Muslimîn***, trc: Salih Ahmet Salih, Mektebetü'l-Müsannâ, Bağdat 1963.

RÜSTEM RAŞİD , "Çerkez", ***Dairatu'l-Mearifi'l-İslamiyye***, el-şârikkâ,1998 c.6.s340-373.

SÂLEBÎ, Muhammed Ali Muhammed, ***Sultan Seyf Kutuz ve Ma'reketü Ayn Câlud***, Müessetü İkra , Kahire 1430/2009.

eL.SERHÂN, D. Muhyî Hilai -Hamûda Zeynüddîn, ***el-Mektebetü ve Usûli'l-Bahs ve Masadiruhu*** , vezâratüt-Ta'lîm el-'âlî, Bağdat 1990. el-Serhan

SAYRAFÎ, el-Hatîbü'l-Cevheri Ali b. Dâvud (ö. 900/1494**),** ***Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdan fi tevârihi'z-zaman*** ,Dârü'l-Kütüb Matbaası, Beyrut 1971.

SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman el- Hâfız (ö: 902/1496), ***ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'***, *Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ts.*

SUYÛTÎ, Ebu'l-Fadl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (ö. 911/1505**):** ***Hüsnü'l-muhâdara fî Târihi Mısr ve'l-Kâhira***, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1418/1988.

……, ***Nazmü'l'ikyân fi A'yâni'l-A'yân*** (thk. Filip Hittî), Matb'atü'l-Emrikiyye Beyrut 1927.

ŞAKİR, Mahmut, ***et-Târîh el-İslâmî – el-'ahdü'l-Memlükî***, Dârü'l-İslâm, Beyrut, 1421/2000.

ŞİHÂBÎ, Kuteybe, ***Mu'cemu erbâbi's-Sultan fi'd-Devleti'l-İslamiyyeti mine'l asri'r-Râşidî hattâ bidâyeti'l-karni'l-'işrîn,*** Dârüs-Sakâfe es-Sûrriyye el-'Âmme, Dımeşk 1995.

TOLON, Hasan b. Hüseyin b. Ahmet (ö: 909/1503), ***en-Nüzhetü's-seniyye fî Ahbâri'l-Hulefâi ve'l-Mülûki'l-Mısriyye***, Kahire 1302/1884.

UREYNÎ, es-Seyyid Baz, ***Memlükler*****, Darü'n-Nahdati'l-Mısriyye**, Kahire 1967.

YİĞİT, İsmail, "Memlükler", *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 90-97.

ZAMAD Antivan Halid, ***ed-Devletü'l-Memlûkiyye et-târihü's-siyâsî ve'l-iktisadî ve'l-askerî***, Darü'l-hadese, Kahire 1982.s5.

ZİRİKLÎ, Hayreddîn ez-Ziriklî, (ö: 1396/1976), ***el-'İlâm; Kâmusü't-terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn***, I–VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.